

LUNDS
UNIVERSITET
Socialhögskolan

“Alla säger att han har myror i brallan men han kan inte se några”

- om problembeskrivningar av ADHD i bilderböcker för barn

Annie Karakas
Alice Andersson

Kandidatuppsats SOPB63
VT 2024
Handledare: Johan Cronehed

Citatet i titeln är från boken Lucas blir arg (Otterhäll 2018).

Authors: Annie Karakas, Alice Andersson

Title: "Everyone says he has ants in his pants, but he cannot see any" - on problem descriptions of ADHD in children's picture books

Supervisor: Johan Cronehed

Assessor: Elizabeth Martinell Barfoed

Abstract

This thesis examines how meaning is constructed in the text and imagery of children's picture books concerning Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD), with a specific focus on Johan Asplund's (1987) theoretical framework of social responsiveness and G.H Mead's (1995) concept of role-taking. Inspired by narrative methodology, this study analyzes six selected picture books written by Swedish authors. The findings reveal that the characters predominantly exhibit negative traits, with the main narrative emphasizing symptomatic characteristics inherent in individuals with ADHD. These traits are problematised by their surroundings when expressed in social interactions, resulting in the characters undergoing societal discipline to conform. The conclusion highlights the discrepancy between idealized endings and the complex reality of living with ADHD. The social worker's ability to adopt an insider perspective and understand the child's experiences is thereby crucial for identifying significant aspects of the child's life situation. This understanding enables ethically considered assessments and the development of effective strategies by highlighting and reflecting on various narratives and social processes.

Keywords: ADHD, social responsiveness, role-taking, children, picture books.

Förord

Vi vill tacka vår handledare Johan Cronehed för hans tid, visdom och vägledning som vi har fått ta del av under uppsatskursen. Yttermera, vill vi tacka bokförlaget Funkibator förlag samt författare Kicki Polleryd för deras frikostighet gällande vår användning av illustrationerna i *Kajsas kluriga kaos* (2021), *Morfarn som aldrig blev stor eller: Min morfar har ADHD* (2018) samt *Rut och Randi* (2006).

Innehållsförteckning

1. Inledning	5
1.1 Problemformulering	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
2. Bakgrund	7
2.1 Barnlitteratur	7
2.2 ADHD - diagnosens framväxt	7
3. Forskningsöversikt	9
3.1 Barnlitteraturstudier	9
3.2 Framställningen av ADHD i texter och dokument	12
3.3 Sammanfattning	13
4. Metod	14
4.1 Urval och urvalsprocess	14
4.2 Ansats	16
4.3 Kvalitativ forskningsstrategi	17
4.4 Problemperspektiv	17
4.5 Metodval	19
4.6 Bearbetning av empirin	20
4.7 Metodens tillförlitlighet	21
4.8 Forskningsetiska överväganden	23
4.9 Metoddiskussion	24
5. Teoretiska utgångspunkter	25
5.1 Social responsivitet	25
5.2 Asocial responslöshet och disciplinering	27
5.3 Lek och spel	28
5.4 Konkret och abstrakt socialitet	29
6. Analys	30
6.1 Egenskaper hos karaktären med ADHD	31
6.2 Konflikter i det sociala livet	34
6.3 Föremål för förändring	37
6.4 Att absorberas av den abstrakta socialiteten	40
6.5 Slutet gott, allting gott - eller?	42
7. Avslutande diskussion	44
7.1 Resultatdiskussion	44
8. Referenslista	48
8.1 Källförteckning	48
8.3 Empiriskt material	50
9. Bilagor	52
9.1 Analysfrågor	52

1. Inledning

1.1 Problemformulering

Socialstyrelsens (2023) kartläggning av ADHD-diagnosens (Attention deficit hyperactivity disorder) utbredning hos den svenska befolkningen påvisar en ökning av diagnosens förekomst sedan år 2006, en epidemiologisk utveckling som förväntas vara bestående.

Rapporten beskriver ADHD som ett tillstånd vilket inbegriper koncentrationssvårigheter och hyperaktivitet. Tidigare har symtomen förknippats vara främst förekommande hos barn och då huvudsakligen hos pojkar. Utifrån Socialstyrelsens (2023) rapportering framkommer emellertid att ökningen av ADHD-diagnosen återfinns hos flickor såväl som pojkar samt vuxna män och kvinnor.

Socialstyrelsen (2022, s.1) beskriver att förekomsten av ADHD hos barn kännetecknas av svårigheter vilka tar sig uttryck i att barnet bland annat har svårt att sitta still, komma igång samt slutföra aktiviteter, hålla reda på tider och ta sig an utmaningar i vardagslivet. Även tecken på ouppmärksamhet, sömnproblem, begränsad läs- och skrivförmåga, tendenser till uttråkning, borttappande av tillhörigheter och svårigheter i samspel med andra barn räknas upp som indikatorer på att en ADHD-diagnos föreligger. Besvären eller hindren kan medföra omfattande effekter för barnets upplevelse av omgivningen och vardagen.

I intervjuer med vårdnadshavare till 202 barn som mottagit socialtjänstens insatser, vilken genomfördes av FoU (Forskning och utvecklingscentrum inom vård, omsorg och socialt arbete) i Linköping, framkom att ca 25% av barnen hade en neuropsykiatrisk diagnos, då främst ADHD (Carlberg 2014, s.24). Undersökningen visade även att en tredjedel av barnen redan hade en fastställd diagnos eller var under utredning. Förhållandena återspeglas även i en studie av Karlsson och Lundström (2021, s.158), som visar att det finns en benägenhet för att barn omhändertagna inom den institutionella vården samt i fosterhem diagnosticeras med ADHD i större utsträckning än den allmänna befolkningen och är således ett område av relevans för socialt arbete. Trots sakläget är forskningen om ADHD relativt sparsam, vilket medför att den medicinska forskningens synsätt även kommit att dominera det sociala arbetets praxis (Karlsson & Lundström 2021, ss.151-152).

Karlsson och Lundström (2021, s.153) varnar för en medikalisering av den sociala barnvården och framhåller att det finns farhågor med att socialarbetare, då de får vetskap om att ett barn har ADHD-diagnos, tillämpar ett snävt förhållningssätt vilket förbiser alternativa förklaringsfaktorer som kan vara till grund för barnets beteende. Enligt studien filtreras

information bort under ADHD-utredningen av psykiatrikern, när den bedöms vara av icke-relevans för att fastställa en diagnos, även om informationen kan vara avgörande för att tyda barnets beteende. Den medicinska förståelsen av uppvisade beteenden resulterar i att barnet behandlas genom läkemedelsförskrivning, även i de fall då beteendet kan grunda sig i andra orsaker, vilka är av icke-medicinsk bakgrund. På lång sikt innebär det att beteendet eller "symtomen" kvarstår, trots medicinska interventioner. Karlsson och Lundström (2021, s.153) förespråkar ett helhetsperspektiv i bedömningen av barnets situation och att socialarbetare intar ett holistiskt förhållningssätt i barnavårdsärenden. Ett sådant holistiskt synsätt ställer krav på socialarbetarens reflexiva förmåga att kunna överväga en variation av förklaringsmodeller. Bland annat är det angeläget att socialarbetaren kan inta barnets inifrånperspektiv i mötet med barnet och dess omgivning.

Genom att se på barnet som en egen social aktör uppfångas ett synsätt där barn inte är passiva utan snarare kan förstås som i ständig utveckling. Barnets upplevelser påverkar denna utveckling och erfarenheterna har betydelse för de strategier som barnet utvecklar för att hantera sin vardag (Cederborg 2014, ss.7-8). En källa för nya upplevelser som kan nyttjas som redskap av barnet i interaktioner med omgivningen är litteratur (Björklund 2008, s.149). Böcker kan som kommunikationsverktyg, utöver att läsas i tysthet, genomgå högläsning tillsammans med andra, något som understödjer barnet i dess utveckling och lärande (Björklund 2008, s.152). I ljuset av detta är litteratur ett område där barn kommer i kontakt med framställningar av ADHD. Genom att undersöka litteratur skapad för barn, kan vi genom författarens röst få insikt om barns möjligheter att kunna förstå fenomenet ADHD.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka meningsskapande i bilderböckers text och bildspråk i relation till fenomenet ADHD, för att begripliggöra de föreställningar som är kopplade till ADHD.

- Vilka problembeskrivningar med koppling till ADHD skildras i bilderböcker för barn?
- Hur kan problembeskrivningarna förstås utifrån det teoretiska ramverket social responsivitet samt begreppet rollövertagande?

2. Bakgrund

I följande kapitel ges en komprimerad historisk översikt av barnlitteraturens samt ADHDs framväxt för att klargöra det bakomliggande sammanhanget till studiens forskningsområde.

2.1 Barnlitteratur

Vad som urskiljer skönlitterär barnlitteratur från vuxenlitteratur är inte helt självklart. Definitionen av barnlitteratur har förändrats genom tiderna och många av de böcker vi idag skulle räkna till barnlitteraturen har skapats med en äldre målgrupp i åtanke (Kåreland 2013, ss. 12-14, 159). Ett angreppssätt är att blicka på produktionsledet genom att beakta bokens förlagsredaktion, förlagens lansering och marknadsföring av det litterära verket. Även tillhörighet i bibliotekens eller bokhandels avdelning kan vara vägledande vid identifiering av barnlitteratur (Kåreland 2013, ss.46-47).

Ur ett historiskt perspektiv har syftet med barnlitteraturen varit att föregå barn med gott exempel eller skapats för att uppmuntra barn till insikter om att det är av värde att följa föräldrarnas regler och underordna sig vuxna. En vändning tog vid under 1900-talets senare hälft då ändamålet med barnlitteratur ersattes av en strävan att ge röst åt barnen själva och synliggöra barns tankar och åsikter (Kåreland 2013, ss.48-49, 59). 1960-talets barnboksutgivning präglades av en utökad realism och att skildringar av sociala problem blev allt mer framträdande i barnlitteraturen. Ambitionen var att skapa medvetenhet hos barnet i förhållande till rådande sociala förhållanden såsom barns villkor samt föreställningar om barn och barndomen, vilket är en intention som än idag kvarstår (Kåreland 2013, ss.46-47, 60). Barnlitteratur kan på så vis förstås som reflektioner av samhällsliga förhållanden och förändringar avgränsade till en särskild tidsperiod, då de återger samtida sociala villkor genom sina teman och motiv.

2.2 ADHD - diagnosens framväxt

ADHD-diagnosens utveckling har formats av främst två behandlingsideologier - det biologiska samt det humanistiska. Den biologiska söker förklaringar i hjärnans biologi och strävar efter att lindra symptom via exempelvis läkemedelsbehandling. Den humanistiska hänvisar till individens livshändelser som orsaksbärande faktorer och framhåller således samtalsterapi som behandlingsform (Carlberg 2014, ss. 7-8).

Det vi idag förknippar med ADHD såsom ouppmärksamhet och överaktivitet betraktades fram till det förra sekelskiftet som ett beteendeproblem kopplat till barndomen. Under början av 1900-talet gjordes slumpmässiga upptäckter som kopplade hyperaktivitet och uppmärksamhetsproblem till neurologiska skador, vilket stimulerade forskningen inom neurologin och uppmanade ett biologiskt perspektiv inom psykiatrin (Carlberg 2014, s.8; Barkley 2015, ss.7-9; Kadesjö 2008, ss.63-64). När den moderna psykofarmakologin tog fart under 1950-talets senare hälft, lanserades centralstimulantian metylfenidat som läkemedelsbehandling för vuxna med bland annat koncentrationssvårigheter och minnesproblem. I USA godkändes preparatet år 1961 för behandling av hyperaktivitet hos barn (Carlberg 2014, s.11; Gillberg 2011, ss.150-151).

Dagens definitioner av tillståndet ADHD har sin bakgrund i begreppet MBD (Minimal Brain Dysfunction) som växte fram under 1960-talet. MBD användes för att definiera inlärnings- och beteendeproblem hos barn som ansågs vara resultat av dysfunktioner i det centrala nervsystemet (Carlberg 2014, s. 11; Gillberg 2011; ss.13-16; Liebert 2007, s.279). Trots den dominerande psykodynamiska trenden inom den dåtida svenska psykiatrin fick begreppet fotfäste i Sverige. Ändock prioriterades behandlingsmetoder såsom familjeterapi framför läkemedelsbehandling, vilket pekade på en tilltro till att utåtagerande beteenden hos barn bottnade i icke-fungerande relationer mellan barn och förälder (Carlberg 2014, s. 12).

MBD-diagnosen omprövades i Sverige under 1970-talet. Hyperaktivitet som tidigare ansetts vara det främsta symptomet konkurrerades ut av ouppmärksamhet och impulsivitet. Skiftningen gav upphov till diagnosen ADD (Attention Deficit Disorder) år 1980 som delade in hyperaktiviteten i undergrupper utifrån dess omfattning. Emellertid fick ADD inte gehör i Sverige och istället introducerades DAMP (Deficits in Attention, Motor control and Perception), som hade fokus på att beskriva symtombilden framför dess bakomliggande orsaker. ADD-begreppet ersattes med ADHD i samband med utgivningen av diagnosmanualen *Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders* (DSM) tredje upplaga (Carlberg 2014, ss. 15-17; Ljungberg 2021, s.35). Till skillnad från exempelvis USA fanns i Sverige till en början restriktiv inställning till att behandla ADHD med centralstimulantia och därför var familjeterapi en förstahands behandlingsmetod fram till slutet på 1980-talet (Carlberg 2014, ss. 17-19). Som behandlingsmetod för ADHD hos barn blev preparatet godkänt först i november 2002 (Carlberg 2014, ss. 7, 22).

Den femte upplagan av DSM släpptes år 2013 och enligt *Mini-D 5: diagnostiska kriterier enligt DSM-5* (2020, ss. 26-28) bygger ADHD huvudsakligen på två kriterier, ouppmärksamhet samt hyperaktivitet/impulsivitet. Symtombilden för ouppmärksamhet utgörs

av att barnet ofta är ouppmärksam på detaljer, gör slarvfel i skolarbete eller andra aktiviteter och att barnet uppvisar svårigheter att bibehålla uppmärksamheten inför uppgifter eller lekar. Vidare lyssnar barnet sällan på tilltal och givna instruktioner samt misslyckas med att genomföra skolarbete eller hemsysslor. Ofta är barnet ovillig, ogillar eller undviker att utföra uppgifter som kräver mental uthållighet, är lätt distraherad av yttre stimuli och tappar bort saker som är nödvändiga för uppgifter och aktiviteter eller är glömsk i det dagliga livet.

Hyperaktivitet/impulsivitet kännetecknas av att barnet ofta har svårt att vara stilla med händer eller fötter. Barnet kan till exempel inte sitta still på stolen samt lämnar sin plats i situationer då denne förväntas sitta kvar en längre stund. Att barnet springer omkring, klänger eller klättrar i situationer där det anses som olämpligt, sällan klarar av att leka lugnt och stilla samt pratar i överdrift omnämns. Vidare utgörs kriterierna av att barnet ofta är "på språng" eller agerar "på högvarv", har svårigheter med att invänta sin tur och därtill ofta avbryter eller inkräktar på andra exempelvis genom att barnet kastar ur sig svar på frågor innan frågeställaren är färdig (DSM 2020, ss. 26-28) .

3. Forskningsöversikt

3.1 Barnlitteraturstudier

Enligt Prater, Johnstun och Munk (2005, s.3) kan barnlitteratur användas inom allmänundervisningen för att lära barn om funktionsnedsättningar. Litteraturanvändning i undervisningssammanhang bidrar till att utmana föreställningar kopplade till funktionsnedsättningar bland annat då barn lär sig om olikheter mellan människor via observationer av exempelvis bilder i litterära verk.

Studien belyser att även yngre barn kan utveckla en djupgående förståelse för ADHD, med förutsättning att de ges stöd och uppmuntran av omgivningen för att utöka sin medvetenhet, insikt och acceptans i förhållande till funktionsnedsättningen (Prater, Johnstun & Munk, 2005). Ett tillvägagångssätt för att aktivera medvetenheten är att barnet uppmärksammas på att det existerar olikheter mellan människor samt får vetskap om hur olikheterna kan urskiljas. Genom att få inblick i de utmaningar en individ med ADHD kan uppleva, stimuleras insikterna hos barnet. Det medför i sin tur acceptans för skillnader i individers egenskaper och levnadsvillkor samt utökar förståelsen för hur människors förutsättningar påverkar dem i vardagslivet. Forskarna (Prater, Johnstun & Munk, 2005, s.6)

påtar dock att det finns tendenser hos barn att uppmärksamma synliga funktionsnedsättningar i jämförelse med kroppsligt "osynliga" såsom ADHD, vilket ställer krav på att den vuxna i den gemensamma läsningen med barnet är välorienterad i hur litteraturen beskriver ADHD för att på ett konstruktivt sätt kunna engagera barn till att reflektera kring fenomenet.

Dyches, Prater och Leininger (2009, ss.304, 313-314) analyserar 41 barnböcker utgivna i USA mellan åren 2004 och 2007, i syfte att undersöka huruvida de fiktiva karaktärerna med funktionsnedsättning skildrades mångdimensionellt och återspeglade verkliga livsvillkor. Studien synliggör att majoriteten av berättelserna berättades utifrån perspektivet hos en familjemedlem och främst då syskon. Endast ett fåtal av berättelserna skildrades ur individens egna perspektiv. Berättelserna utspelade sig huvudsakligen i skolan eller i andra utbildningssammanhang, hemmet eller med koppling till fritidsaktiviteter. Fritidsaktiviteterna inrymde vad forskarna kallar informella aktiviteter, såsom dataspel eller TV-tittande. Vid de fall då formella aktiviteter skildrades var de utformade för personer med funktionsnedsättning, exempelvis parasport.

Gällande de fiktiva karaktärerna påvisades att gestaltningen utgick från symtombilder baserade på beskrivningar som återfinns inom den biomedicinskt förankrade professionslitteraturen. Karaktärernas grad av förmåga till tal och handling visade sig dock som inkonsekventa, vilket var paradoxalt i förhållande till den i övrigt symtombaserade gestaltningen (Dyches, Prater & Leininger 2009, s.308).

Porträtteringen av karaktärerna med funktionsnedsättning var övervägande positiv och visade en verklighetsförankrad skildring av karaktärens styrkor, snarare än svagheter. Karaktärerna var bidragande till sin omgivning och hade en hög grad av självbestämmanderätt. I totalt 19 av barnböckerna återfanns social ömsesidighet i relationen mellan karaktären med funktionsnedsättning och andra karaktärer. Graden av ömsesidighet varierade emellertid mellan berättelserna (Dyches, Prater & Leininger 2009, s.310, 314).

Händelseutvecklingen eller vändpunkterna i berättelserna inbegrep huvudsakligen att huvudkaraktären eller birollskaraktärer utan funktionsnedsättning kom till att acceptera eller förstå individen med funktionsnedsättning och därmed var de känslor och attityder som riktades mot karaktären med funktionsnedsättning positiv (Dyches, Prater & Leininger 2009, s.314).

Med hänvisning till tidigare forskning konstaterades att karaktärer med funktionsnedsättning porträtteras alltmer nyanserat i jämförelse med äldre utgivningar av barnböcker. Därtill påträffades en ökad trend i att skildra individen med funktionsnedsättning

som autonom och delaktig samhällsmedborgare. I studiens diskussion framkommer dock att vissa typer av funktionsnedsättningar såsom autismspektrumtillstånd är överrepresenterade inom barnlitteraturen och forskarna uppmanar bland annat verksamheter som kommer i kontakt med barn att förhålla sig kritiskt till berättelser som skildrar funktionsnedsättningar vid nyttjandet av dem, för att inte omsätta stereotypiska eller onyanserade framställningar av funktionsnedsättningar i praktiken (Dyches, Prater & Leininger 2009, ss.315-317).

Tucker (2006, ss.199-201) undersöker huruvida det är lämpligt att ha depressiva inslag i barnböcker. Den debatterade frågan grundas i en historisk tillbakablick på 1800-talets barnlitteratur som bland annat målade upp fruktansvärda konsekvenser för de barnkaraktärer som inte lydde sina föräldrar och utformades i syfte att skrämja barn till ett gott uppförande. Den moderna tidens antites till dåtida grymma skildringar uppkom i Europa under början av 1900-talet och skiftningen medförde att berättelser skapade för barn framhävde positiva budskap i allt större utsträckning.

Skiftningen speglar i själva verket samhällets känsla av optimism och hopp samt inställning gentemot barn, som nu alltmer ansågs kapabla till att övervinna hinder och svårigheter. Hållningen har resulterat i att dagens barnlitteratur löser problem på ett positivt sätt snarare än negativt eller skrämmande och karaktäriseras av en framåtanda - att ta tag i sina problem åtföljs av goda ting. Idealiseringens bakomliggande strävan är att uppmuntra barn till att överkomma hinder genom att främja självhjälp och barndomen anses vara ett betydande stadium, för att introducera idéer om hur utmaningar som uppstår i livet bör handskas med. Det föreligger sålunda en tilltro till att positiva inslag, som exempelvis att karaktären får ingå i en gemenskap eller att karaktären når djupare insikt om egna tankar och känslor, är prestations- såväl som motivationshöjande. Förhoppningarna är att det läsande barnet ska utveckla en kämparglöds-inställning till livet, genom att tillgodogöra sig berättelsernas positiva inslag (Tucker 2006, ss.201-203).

Baksidan av positiva framställningar såsom optimistisk händelseutveckling eller lyckliga slut är att barn och ungdomar upplever en påtryckning om att undanröja negativa känslor och erfarenheter. Avfärdandet av egna upplevelser och känsloliv kan i sin tur generera en ökad känsla av isolering och ensamhet hos läsaren. Studien redogör för att depressiva inslag i barnlitteratur speglar och utforskar komplexa känslomässiga teman och kan således ha bekräftande effekter för läsaren då det fungerar likt ett terapeutiskt verktyg. Tucker (2006, ss.203-205) påpekar även att små barn har förmågan att känna och förstå komplexa känslor. Nekandet av barns tillträde till depressiva inslag medför risker för att barn känner sig missförstådda och isolerade i sina känslor. Genom att tillhandahålla såväl negativa som

positiva element i berättelser ges barn möjligheten att utforska och förstå egna känslor och upplevelser.

3.2 Framställningen av ADHD i texter och dokument

Freedman (2016, s. 32) undersöker kurslitteratur som används inom specialpedagogutbildningen i USA i avsikt att synliggöra hur ADHD framställs för lärarstudenter. Freedman (2016, ss.40-43) identifierar en medicinskt grundad framställning i läroböckerna, då barn med ADHD framställs utan positiva egenskaper och som bärare av ett dysfunktionellt tillstånd i hjärnan. De sammantagna beskrivningarna i läroböckerna frammanar en bild av barnet med ADHD som avvikande, underligt och okontrollerad exempelvis genom att hänvisa till barns olämpliga beteenden, negligering av givna instruktioner eller att barnet intar ovanliga positioner och rörelser (Freedman 2016 ss.43-44). Läroböckerna genererar föreställningar om ett barn som inte lämpar sig för klassrummets ordning och struktur.

Gällande diskussioner om åtgärder tillhandahålls huvudsakligen medicinska interventioner såsom läkemedelsbehandling i läroböckerna. När strategier i undervisningssammanhang omnämns, ligger fokuset på kontroll och lärarens ansvar att minska mängden aktivitet som barnet uppvisar. Istället för att engagera barnet genom uppmuntran av dess styrkor och intressen framställs problemet som en företeelse vilken bör lindras eller neutraliseras (Freedman 2016, ss.44-45).

Erlandsson, Lundin och Punzis (2016) studie undersöker dokumentet ‘What is Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD, ADD)?’ publicerad av den amerikanska forskningsorganisationen National Institute of Mental Health (NIMH). Dokumentet riktar sig till föräldrar som har barn med ADHD eller ADD samt föräldrar som misstänker att sitt barn faller inom ramen för diagnosens kriterier.

Studiens resultat visar att dokumentet berör en heterogen uppsättning beteenden vilka beskrivs som störningar. Exempelvis så presenteras otillräcklighet och hyperaktivitet som symtom orsakat av ADHD (Erlandsson, Lundin & Punzi 2016, ss.1-2, 6-7). Alternativ på möjliga orsakande faktorer som är av betydelse för barnets utveckling bortses och således tas ingen hänsyn till kulturella villkor, barnets anknytning till föräldrarna samt nära relationer eller barnets tidigare erfarenheter. I konstruktionen fränkopplas barnet med ADHD från sitt sammanhang och på så vis framställs barnet ha medfödda svårigheter. Erlandsson, Lundin och Punzi (2016, s.3) menar att alternativa synsätt såsom att barnets beteende är ett uttryck för

dess känslor eller att symtomen är ett tillvägagångssätt för barnet att kommunicera med sin omgivning lyser med sin frånvaro.

En tydligt individualistisk utgångspunkt identifieras i dokumentet och prognoser om att barnet kommer att bli lidande av en livslång störning utan tillgång till botemedel framträder. Dokumentet gör anspråk på att symtomen kan tämjas genom diagnostisering och medicinering – föräldrar uppmanas således till att kontrollera sitt barns beteende och sträva efter att få barnet utrett inom hälso- och sjukvården för att erhålla expertbehandling. Experternas kunskap vilar på en biomedicinsk förklaringsmodell och i dokumentet presenteras detaljbeskrivningar av läkemedlens potential att korrigera avvikande beteenden (Erlandsson, Lundin & Punzi 2016, s.3).

Interventionerna som dokumentet erbjuder läsaren är snäv, då läkemedelsbehandling förs fram utifrån en självklar övertygelse om dess goda effekter. Dokumentets dominerande biomedicinska diskurs samt frånvarande helhetsperspektiv omvandlar problem som uppstår i det sociala samspelet till en inre störning hos barnet, något som bäst bekämpas genom läkemedelsförskrivning. Dokumentet försätter därmed läsaren i cirkelresonemang utan tillgång till alternativa förståelseramar som förklarar beteenden förknippade med ADHD och ADD hos barn (Erlandsson, Lundin & Punzi 2016, s.7-8).

3.3 Sammanfattning

Den tidigare forskning som vi presenterat ovan visar att karaktärer med funktionsnedsättning i skönlitterära barnböcker belyses med ett nyanserat ljus bland annat genom tillskrivningar av positiv karaktäristika och verklighetsförankrade tillstånd. Skildringar av det sociala livet i berättelserna visar även att karaktärerna inte tilldelas en underordnad position i förhållande till sin omgivning. Det framkommer dock att optimistiska inslag i berättelser för barn har en baksida när verklighetens råhet slätas över, till exempel genom att utesluta depressiva eller smärtsamma avslut. Genom att undanhålla verklighetens realitet reduceras känslan av förtrolighet hos barnet samt dennes möjlighet att lära sig förhållningssätt och strategier som kan vara behjälpliga i att hantera utmanande vardagssituationer.

Studier som behandlar framställningar av ADHD i läroböcker och dokument framhäver ett uteblivande av optimistiska inslag och positiva framtidsprognoser. Framst eftersom ADHD konstrueras som en inneboende och livslång beteendestörning. Problemlösningen som framhålls i förhållande till dysfunktionaliteten är av medicinskt slag och då i första hand läkemedelsförskrivning.

Forskningsresultaten är av relevans för vår studie då de understryker att berättelser utgör kunskapskällor för barn. Att berättelsernas beståndsdelar är mångfasetterade är av vikt för att ge det läsande barnet tillfälle att utforska samt förstå egna tankar, känslor och upplevelser med koppling till ADHD. Samtidigt visar studier om hur ADHD framställs i texter och dokument, att snäva beskrivningar och förklaringar avhåller läsaren från en balanserad uppfattning om fenomenet.

4. Metod

I kapitlet presenteras studiens urval, ansats, forskningsstrategi samt Håkan Jönsons (2010) problemperspektiv som legat till grund för studiens analysfrågor. Vidare presenteras val av metod och empirins bearbetningsprocess. I kapitlet redogörs även för metodens tillförlitlighet, etiska överväganden som präglat forskningsprocessen. Avslutningsvis diskuteras vår valda metod.

4.1 Urval och urvalsprocess

Vårt urval består av 6 bilderböcker (se tabell nedan), vilka är tillgängliga hos bibliotek i norra, södra, östra, västra och mellersta Sverige samt i Stockholmsregionen. Böckerna är skrivna av olika författare, där somliga av berättelserna är skapade av författare som själva har blivit diagnostiserade med ADHD, vilket kan anses bidra till variation i urvalet då varje enskild författare tolkas som egen aktör med individuella motiv eller syften (Johansson 2008, s.141). Karaktärerna med ADHD i berättelserna är huvudsakligen yngre barn, med undantag av morfar Göran i *Morfarn som aldrig blev stor eller: Min morfar har ADHD* (Ringbom, 2018). Den påtagliga ålderskillnaden gentemot övriga karaktärer medförde en diskussion om berättelsen kunde inkluderas i studien. Efter viss betänketid fastslogs att morfar Görans ålder kunde tänkas bidra till skillnader i skildring eller mönster och därmed berika studiens analys och resultat.

Samtliga bokförlag kontaktades gällande tillstånd att använda bilderböckernas illustrationer i vår presentation av studiens resultat och analys. Med godkännande från parterna med auktorrätt har illustrationer från *Kajsas kluriga kaos* (Lundh & Melander, 2021), *Morfarn som aldrig blev stor eller: Min morfar har ADHD* (Ringbom, 2018) samt *Rut och Randi* (Polleryd, 2006) återgivits i analyskapitlet.

Titel	Text	Illustration	Karaktär med ADHD
<i>Kajsas kluriga kaos</i> (2021)	Lotta Lundh & Nils Melander	Nils Melander	Kajsa
<i>Lucas blir arg</i> (2018)	Therese Otterhäll	Therese Otterhäll	Lucas
<i>Morfarn som aldrig blev stor eller: Min morfar har ADHD</i> (2018)	Josefin Ringbom	Josefin Ringbom	Morfar Göran
<i>Rut och Randi</i> (2006)	Kicki Polleryd	Anna Lundquist	Tvillingsyster Rut (ADHD) Tvillingsyster Randi (ADD)
<i>Sanna har en väldigt busig storebror</i> (2011)	Cecilia Ingard	Cecilia Ingard	Storebror Erik
<i>Wally kan inte vänta</i> (2018)	Anna Carlsson	Sabina Svensson	Wally

Urvalsprocessen påbörjades genom en genrebestämning. Genrebestämning är en utgångspunkt vid studerandet av texter och bildspråk, eftersom en genre inte enbart inbegriper särskilda beståndsdelar eller är upplagda på specifika sätt utan även skapas med hänsyn till vissa syften och utgör således en funktion (Boréus 2022, s.183). Bilderboken definieras som en egen genre inom barnlitteraturen och karaktäriseras av en hög medvetenhet kring samspelet mellan illustration och text för att kunna förmedla en berättelse flerdimensionellt. Bilderboksgenren inrymmer en variation av grupperingar såsom sagor, historiska skildringar och vardagsberättelser (Kåreland 2013, ss.69-70). Vardagsberättelsen skildrar vardagsrealistiska händelser samt belyser frågor av existentiell karaktär och har bland annat för avsikt att hjälpa läsaren att orientera sig i tillvaron (Kåreland 2013, ss.39, 69; Kåreland 2015, s.73). Det kan exempelvis handla om att hjälpa barnet att handskas med inre konflikter samt aggressioner eller främja barnets jagkänsla och anses på så vis ha en terapeutisk funktion.

Med inspiration från Dyches, Prater och Leiningers (2009) studie har särskilda kvalitetskriterier haft i åtanke under studiens urvalsprocess. Kriterierna inbegriper bland annat att karaktärerna i berättelserna ska vara verklighetsförankrade och konsekventa i sina egenskaper. Kriteriet hindrar inte karaktärsutveckling eller förändring, vilka vanligen förekommer hos dynamiska karaktärer men läsaren bör kunna följa karaktären genom berättelsen utan funderingar kring huruvida karaktären är samma figur eller inte. Faktorer såsom miljö, med andra ord geografisk plats och tidsperiod såväl som kulturella aspekter utgör även en del i kvalitetsbedömningen. Kriteriet handlar om att läsaren kan uppfatta den

scen vilken berättelsen utspelar sig i som familjär, något som tenderar att sömlöst uppmuntra läsaren till engagemang och tänkande (Dyches, Prater & Leininger 2009, ss.304-305). Exempel på sådana vardagsrealistiska miljöer i svenska barnböcker är dagis, skola och hemmet (Kåreland 2013, s.70).

Urvalet har på så vis avgränsats till vardagsskildringar i bilderböcker för barn, eftersom de kan upplevas som relaterbara av det läsande barnet. I urvalsbegrundandet har vi granskat huruvida bilderböckernas text och bild samspelar, till exempel för att se om varje textavsnitt i respektive bok ackompanjeras av en illustration, som använder sig av objekt och detaljer för att förstärka textinnehållet. Kriterium för vårt urval har även varit att berättelserna centreras kring mänskliga karaktärer samt att berättelserna utspelar sig i en vardagsmiljö. Därtill har utgivningsåren inringats till åren 2006 och framåt i tiden, eftersom vi söker skildringar av ADHD som ligger i samtid med den ökade ADHD-diagnostiseringen hos den svenska befolkningen (Socialstyrelsen, 2023).

Bilderböckerna letades i första hand upp genom sökningar på Google sökmotor med hjälp av sökorden "ADHD barnbok", "Bilderbok ADHD", "NPF barnbok" och "Autism barnbok". Till en början inkluderades förutom ADHD, andra neuropsykiatriska funktionsnedsättningar för att inte gå miste om barnlitteratur som skildrar ADHD parallellt med andra neuropsykiatriska tillstånd. Med sökresultaten som startpunkt letades bilderböckerna upp på Malmö stadsbibliotek. I samband med biblioteksbesöket rådfrågades bibliotekarien på barnlitteraturavdelningen gällande bilderböcker med temat ADHD och därtill diskuterades vardagsskildringarnas olika beståndsdelar. Därefter kontrollerades de valda böckernas spridning i Sverige genom sökning av deras titlar på Libris hemsida, för att säkerställa allmänhetens åtkomst till berättelserna.

4.2 Ansats

Vår studie tar avstamp i en induktiv metodansats vilket innebär att empirin inte har studerats utifrån på förhand bestämda teorier eller hypoteser. Istället har vår empiri frambringat studiens teoretiska referensram (Bryman 2018, s.49, 824). Vi har inledningsvis samlat in bilderböcker skrivna för barn och bekantat oss med materialet innan det teoretiska perspektivet anlagts. Ändock bör det framhållas att renodlad induktion sällan föreligger, då forskaren besitter vissa föreställningar eller antaganden om det område som ska studeras (Bryman 2018, ss.49–50). Vi har exempelvis sedan tidigare en förförståelse av

socialpsykologiska teorier samt fenomenet ADHD utifrån medicinska såväl som sociala förklaringsmodeller.

4.3 Kvalitativ forskningsstrategi

Med bakgrund i studiens avsikt att undersöka problembeskrivningar med koppling till ADHD i bilderböcker för barn, genom urskiljandet av mening och budskap i böckernas texter och illustrationer, har en kvalitativ analys valts som forskningsdesign. Den kvalitativa strategin lämpar sig för att undersöka hur texter och bildspråkets olika delar hänger ihop samt ger utrymme för studerandet av metaforer, subtila detaljer och latent innehåll det vill säga empirins varierande beståndsdelar som samspelar för att skapa mening, vilka kan te sig svårfångade med ett kvantitativt tillvägagångssätt (Dahlborg 2022, s.221). I strävan efter att ytterligare närma oss den mening som skapas i de aktuella berättelserna har vi inspirerats av den narrativa analysen.

4.4 Problemperspektiv

För att systematiskt kunna frånskilja vår data från sitt sammanhang samt dela in vad som vid första anblicken framstår som plottriga beståndsdelar i meningsbärande kategorier, har vi under analysfasen haft utgångspunkt i Jönsons (2010) analyschema som framtagits ur hans teori om perspektiv på sociala problem. Perspektivet räknas till den socialkonstruktivistiska traditionen, som grundar sig i att verklighetens beskaffenhet är socialt framförhandlad och är även därför i ständig förändring (Jönson 2010, s.17). Den teoretiska förutsättningen innebär att problem utformas och definieras med bakgrund i framställarens perspektiv på problemet, något som också tillägnar problemet en viss karaktär.

Analyschemat organiserar flertalet komponenter som tillsammans samspelar i framställandet av ett problem och på så vis är analyschemat behjälpligt i att besvara bland annat frågor om vad problemet handlar om, vem som berörs av problemet, hur ett problem framställs, var eller i vilka sammanhang företeelsen är ett problem och när företeelsen problematiseras. Även varför-frågan kan besvaras men ställer då krav på en mer djupgående analys som skulle kunna påbörjas med bakgrund i föregående frågor (Jönson, 2010).

Jönson (2010, ss.21–22) presenterar sju problemkomponenter vilka inte nödvändigtvis är beroende av varandra utan kan anpassas efter studiens behov samt kan nyttjas vid olika steg

under forskningsförfarandet. Nedan följer en närmare beskrivning av de fem problemkomponenter som varit aktuella för vår studie:

1. Karaktärskomponenten synliggör problemets kärna, det vill säga vad det egentliga problemet är och hur den definieras. Genom att begrunda hur anspråken formuleras i en text, går det att urskilja den bakomliggande idén eller föreställningen som upprätthåller problemet.
2. Orsakskomponenten fokuserar på vad som tros vara orsaken till problemet. Orsaken kan vara underförstådd eller uttryckas explicit och tillhöra mikro-, meso- eller makronivå samt visa förbindelsen mellan dem. Orsaksförklaringarna kan böttna i voluntarism eller determinism. Voluntaristiska orsaksförklaringar framhäver den enskildes fria vilja och ansvar medan deterministiska förklaringar betonar omgivningsfaktorernas inverkan. En deterministisk orsaksförklaring utkräver således i mindre grad ansvar från den enskilde.
3. Konsekvenskomponenten tydliggör problemets natur genom att begrunda vilka konsekvenser som anges. Den svarar på frågor om vem det är som påverkas och på vilket sätt. Komponenter synliggör även konsekvensernas och därmed problemets omfattning. Det kan exempelvis finnas skildringar om hur problemet utgör hot eller skada.
4. Med lösningskomponenten besvaras frågor om vilka åtgärder som anges som förslag och även om hos vem ansvaret att lösa problemet anses ligga. Komponenter klargör således vad det är som behöver göras för att tillgodose ett specifikt syfte eller mål.
5. Illustreringskomponenten belyser textens illustrativa verktyg såsom metaforer, liknelser, symboler, ikoner eller hela illustrationer vilka används för att förstärka eller tillföra djup till problemframställningen. Komponenter innefattar således skriftliga illustrationer i form av typfallsberättelser eller slagord men kan även riktas mot visuella representationer av ett problem. Illustrationer delger på ett effektivt sätt de argument som berättelserna avser framföra och har sålunda en symbolisk funktion. Bildspråket kan användas för att förmedla resonemang om exempelvis solidaritet eller motstånd och är på så vis meningsskapande.

I användandet av narrativa metoder ställer forskaren frågor till studiens data, exempelvis vad som sägs, hur något sägs samt vad berättelsens innebörd är (Dahlborg 2022, s.229). Då Jönsons (2010) analyschema reflekterar de narrativa metodernas frågeställningar, har vi i denna studie valt att ta stöd i hans problemkomponenter vid utformningen av våra

analysfrågor (se 9.1 Analysfrågor) vilka legat till grund för kodningsprocessen. Framförallt av de orsakerna att inte enbart formulera studiens analysfrågor utifrån vår förförståelse samt för att kunna säkerställa en strukturerad samt genomgående analysprocedur för samtliga data.

4.5 Metodval

Vad som åsyftas med begreppet narrativ ter sig tvetydigt utifrån en inblick i de narrativa studiernas forskningsfält. Förenklat skulle vi kunna likna narrativ vid en berättelse eller ett berättande (Riessman 2008, s.11). Då vi avser att undersöka bilderböcker som är narrativ har studiens metod inspirerats av den narrativa metoden. En narrativ analys består av sex centrala komponenter. Komponenterna kan förekomma i olika ordning och det är inte alla berättelser som innefattar alla sex delar. *Abstrakt* är en kort sammanfattning av berättelsen. *Orientering* ger bakgrundsinformation för att förstå berättelsen som exempelvis tid, plats och karaktärer. *Komplicerande handling* beskriver de centrala händelserna och konflikterna i berättelsen. Här presenteras även de problem eller utmaningar som karaktärerna möter. *Utvärdering* inbegriper berättarens reflektioner och känslor kring händelserna. *Upplösning* presenterar hur konflikten eller problemet löses. Slutligen avslutar *Coda* berättelsen och återför handlingen till nutiden, vilket ger en slutgiltig reflektion som binder ihop berättelsen (Johansson 2008, ss.190-191; Riessman 2008, s.84). I vår analys har vi inspirerats av främst orientering, komplicerande handling samt upplösning.

Berättandet är en organiserande aktivitet som är grundläggande för mänskligt handlande - den skänker våra handlingar mening, gör det möjligt att förstå oss själva men också andra och på så vis orientera oss i tillvaron. Genom berättandet möjliggörs människans basala behov av att skapa ett sammanhang (Johansson 2008, s.86). För barnet medför narrativet ett skapande av en inre abstrakt representation genom berättandets struktur, då barnet tar del av berättelser. Exempelvis lär sig barnet hur berättelsens olika delar ska arrangeras, att berättelsen centreras kring en huvudkaraktär samt att den innehåller en slags händelseutveckling. Barn utvecklar sin förståelse av självet via narrativa strukturer och genom att återge händelser i kommunikativa sammanhang med andra lär sig barnet inte bara att minnas företeelser, utan även att minnas dem på ett specifikt sätt. Vuxnas aktiva stöttande i barnets bearbetning av berättelser är på så sätt avgörande för barnets förståelse av berättelser såväl som de framställningar barnet gör, när denne själv är berättare (Johansson 2008, ss.87-88).

Den narrativa analysen har ett brett tillämpningsområde då den kan användas vid tolkning av muntligt såväl som skriftligt och visuellt språk. Den narrativa analysens kärna kännetecknas av dess systematiska tolkande av andra människors uppfattning om sig själva och den omgivande världen (Riessman 2008, s.11). Den fokuserar på avsiktliga användningar av språket och/eller visuella bilder samt hur särskilda händelser anordnas i berättelser för att förmedla budskap. Metoden riktar sig sålunda till att uppmärksamma vilka aktörer som konstruerar berättelsen, för vem berättelsen konstrueras, vad berättelsen vill tänkas uppnå och varför händelseföljderna är arrangerade på ett specifikt sätt. Därtill synliggör den inkonsekvenser eller avsaknad av sekvenser i berättandet som i sin tur kan peka på om det finns framträdande eller outtalade budskap. På så sätt är narrativ metod tjänlig vid analyserandet av komplexa meningssammanhang såsom maktpraktiker vilka uppstår i det sociala livet (Johansson 2008, s.27).

4.6 Bearbetning av empirin

I genomförandet av en narrativ analys bör texten och bildspråket studeras i sin helhet under analysens ingångsfas, för att senare möjliggöra dissekering av berättelsernas beståndsdelar vilka fogas samman på nytt (Dahlborg 2022, s.228). Vi påbörjade analysen av berättelserna genom att bekanta oss med materialet och läste bilderböckerna först enskilt och därefter tillsammans. Vid tillfället återberättade vi huvuddragen i berättelserna för varandra. Vi bibehöll en öppenhet parallellt med att vi höll distans för att få en övergripande bild av bilderböckerna.

Efter bekantgörandet utformade vi frågor ämnade att ställas till bilderböckerna för att kunna framlyfta texternas och bildspråkets meningsbärande delar, det vill säga våra analysfrågor som skulle bli vägledande i kodningsarbetet. Analysfrågorna formulerades utifrån Jönsons (2010) analyschema vilken tidigare presenterats i denna uppsats. Sedan lästes berättelserna en i taget medan vi ställde våra analysfrågor till bilderböckerna, för att kunna identifiera textens och bildspråkets innehåll och innebörd. Beståndsdelarna kodades i en lättåskådlig Excel-tabell i syfte att ställa det identifierade text- och bildinnehållet gentemot varandra.

Föregående analyssteg följdes av en granskning av berättelsernas likheter och skillnader för att kunna urskilja teman. Granskningen innebar att vi rörde oss mellan de kategorier som utvunnits med stöd av analysfrågorna och den faktiska berättelsen. Fasen genererade fem teman som därefter analyserades med Asplunds (1987) och Meads (1995)

teoretiska begrepp vilka beskrivs i uppsatsens teorikapitel. I vår presentation av analysresultatet har särskilt noggranna övervägningar gjorts i val av ord och uttryck för att minska risken för reproduceringen av normativa föreställningar och värderingar med koppling till ADHD.

Sammanfattningsvis har processen inneburit att vårt material kodats och kategoriserats för att finna generella mönster, varpå en typifiering gjorts av det sistnämnda för att strukturera materialet. I typifieringen har vår avsikt varit att fånga bilderböckernas övergripande kronologiska händelseförlopp för att temana ska uppfattas som koherenta. I analysens skrivande fas har därför en omfattande sortering gjorts av texterna, där vissa delar av berättelserna har hoppats över, flyttats om och omformulerats. Andra delar har valts ut som citat alternativt fått företräda liknande idéer eller logiker som framkommit i empirin. Vårt tolkningsföreträde har således kontinuerligt genomsyrat studien under dess samtliga faser och därmed även det resultat som presenteras i uppsatsen (Johansson 2008, s.282). Resultatet bör sålunda uppfattas som en kreativ och symbolisk sammanställning av det vi har kunnat urskilja i empirin.

4.7 Metodens tillförlitlighet

För att diskutera studiens trovärdighet tar vi stöd i Brymans (2018, ss.467–468) sammanställning av Guba och Lincolns alternativa kriterier till reliabilitet- och validitetsbegreppet, vilka traditionellt haft sina rötter inom den kvantitativa forskningen. Kriterierna vilar på en idé om att det inom den kvalitativa forskningen inte förutsätter en absolut sanning gällande den verklighet som studeras. Istället antas att det finns flera beskrivningar av den sociala verkligheten som undersöks. Fyra följande byggstenar är av angelägenhet för att diskutera studiens tillförlitlighet - trovärdighet, överförbarhet, pålitlighet samt möjlighet till konfirmering, det vill säga huruvida studiens resultat kan styrkas eller bekräftas.

Trovärdighet uppnås genom säkerställandet av att forskningen genomförts i enlighet med etablerade regler och riktlinjer samt att beskrivningarna som görs av forskaren i studiepresentationen håller ett acceptabelt mått inför omgivningens bedömning. Tillförlitligheten skapas på så sätt förhållandemässigt då forskarkollegiet mottar resultatrapporten och bekräftar att forskaren studerat en del av verkligheten på ett korrekt sätt. Med anledning av detta läggs fokus på forskarens förmåga att kunna tillhandahålla beskrivningar som tillåter en sådan bedömning (Bryman 2018, s.467). I vår studie har

ansträngningar gjorts i att framföra analys och resultat med klarhet, för att läsaren ska kunna avgöra om vi lyckats fånga det fenomen som vi haft i avsikt att undersöka. Genom att redogöra för studiens metodval, urvals- och analysprocess på ett transparent sätt, ges även utrymme för läsaren att avgöra om våra val har varit relevanta med avseende till studiens syfte samt frågeställning.

Överförbarhetskriteriet handlar om huruvida forskningsresultatet kan generaliseras och därmed appliceras på större populationer eller andra liknande situationer. Den kvalitativa forskningen är oftast kontextualiserad och studerar specifika situationer eller grupper på ett djupgående plan. Således ligger tyngdpunkten hos kvalitativa resultat på dess unika sammanhang samt på den mening eller betydelse som tillkommer i att studera ett visst fenomen (Bryman 2018, s.468). Att kvalitativa studier är beroende av sitt sammanhang har till följd att svårigheter uppstår i relation till just överförbarhet.

Inte minst av den anledningen har vårt fokus legat på att redogöra för studiens procedurer på ett nogsamt sätt, med stöd i tydliga formuleringar samt en genomgående röd tråd. Genom en komplett redovisning av studiens samtliga faser, det vill säga att problemformulering, val av empiri, utformningen av analysfrågor samt att olika beslutsfattanden under forskningsprocessen presenteras, möjliggörs framtida reproduktioner av studien.

Vidare har vi båda, för att öka studiens pålitlighet, varit närvarande under studiens varierande faser (Bryman 2018, s.465, 468). I försök att tillgodose kravet om överensstämmelse mellan oss som undersökare samt tillförsäkra studiens interna reliabilitet har valet av urval såväl som utformningen av analysfrågorna, kodningsprocessen och bearbetningen av empirin skett i bådars fysiska närvaro samt utifrån nära samarbete och samförstånd.

Med konfirmering åsyftas forskarens bedyrande av att ha agerat i god tro, utifrån sin medvetenhet om att det i kvalitativa studier inte går att uppnå fullkomlig objektivitet (Bryman 2018, s.470). Vi är införstådda med att vi intar en tolkande roll när vi i studien genomför text- och bildanalyser, kodar eller läser in oss och tillämpar teorier för att nämna några exempel. Därigenom har forskningsprocessen ställt krav på reflexivitet och att vi begrundar egna normativa föreställningar och värderingar samt om vår teoretiska inriktning inmutar på studiens genomförande och resultat. Vi har avsiktligt under studiens gång gjort korta avbrott för att vid senare skede återuppta exempelvis analysdelen. Att ta ett steg tillbaka har varit behjälpligt för att lyfta vår blick och öppna upp för andra tolkningar av den insamlade datan,

något som har bidragit till nytänkande i förhållande till teorier som aktualiserats för att begripliggöra empirin.

4.8 Forskningsetiska överväganden

Ett krav som ställs på forskare är hänsynstagandet av etiska aspekter i forskningsprocessen, vilket innebär att forskaren ska agera etiskt gentemot både sin forskning och de individer som är involverade i den. Viktiga etiska frågor som berör frivillighet, integritet, konfidentialitet och anonymitet måste beaktas i forskningen. Det bidrar till att forskaren kan fatta välgrundade beslut kring hur de hanterar etiska dilemman som uppstår i forskningsprocessen. Eftersom vår studie grundar sig i en text- och bildspråksanalys omfattas inte projektet av exempelvis samtyckes- eller konfidentialitetskrav såsom den gör vid forskning som involverar respondenter (Bryman 2018, s.170).

Vi har emellertid behövt ta ställning till diverse etiska dimensioner under forskningsprocessen bland annat genom att reflektera och vara transparent gällande egna föreställningar och värderingar. Även om ambitionen har varit att förhålla sig neutralt kan personliga erfarenheter och perspektiv ha betydelse för hur olika fenomen tolkas och analyseras. Att vi båda studerar socionomutbildningen som lägger vikt vid att inta ett psykosocialt synsätt på människan har influerat de val vi gjort under forskningsförfarandet.

Parallellt med att det är av vikt att synliggöra och förhålla sig reflexivt till egna tankebanor har vi haft i åtanke att återge andra forskare och författares arbete på ett adekvat sätt (Eldén 2021, ss. 71-72). Vår strävan har varit att göra forskningsstudier och deras författare rättvisa genom att granska texterna konstruktivt kritiskt, istället för att exempelvis leta efter tillkortakommanden. I vårt arbete har vi aktivt övervägt och diskuterat hur vi kan förhålla oss etiskt gentemot författarna till de bilderböcker som vi valt att analysera. Vi är medvetna om att våra tolkningar av berättelserna formas av våra egna förförståelser och erfarenheter, vilket kan skilja sig från författarnas intentioner och avsikter (Eldén 2021, ss. 71-72). Vi är även införstådda i att det finns en mångfald av möjliga tolkningar av en berättelse, och att vår tolkning endast utgör en av många möjliga. Därav har vi verkat för att balansera vårt eget perspektiv med en respektfull förståelse för författarnas arbete och avsikter under forskningsprocessen.

Det har även varit av vikt att kontinuerligt reflektera och ifrågasätta våra egna perspektiv under arbetets gång (Eldén 2021, ss.65-66). Genom att vara transparenta och ha en öppen dialog i vårt samarbete har vi försökt att minimera risken för att vår studie påverkas av

egna fördomar. Genom medvetenhet har ansträngningar gjorts till att kontinuerligt utmana våra egna föreställningar och på så sätt säkerställa en så objektiv forskning som möjligt (Bryman 2018, s.75). Processen har krävt reflektion samt självmedvetenhet och har varit nödvändig för att undvika reproduktionen av de föreställningar vi avsett undersöka.

Vi har varit medvetna om vår makthavande position och tolkningsföreträde under forskningsprocessen och att exempelvis användning av benämningar, begrepp och uttryck utgått från vårt egna synsätt. I såväl sortering, som reducering och argumentering av analysarbetet har det ställts krav på öppenhet, till exempel genom att överväga andra teorier eller omskriva analysfrågor för att kunna ta hänsyn till materialets olika dimensioner. Slutligen har det i reduceringen, där vi har fått bestämma vilka av empirins beståndsdelar som ska presenteras och vara i huvudfokus för forskningen, uppkommit etiska diskussioner då vår avsikt har varit att återge en rättvis presentation av empirin (Eldén 2021, ss.128-129).

4.9 Metoddiskussion

Användandet av Jönsons (2010) analyschema i utformningen av studiens analysfrågor har tillåtit ett systematiskt kodningsarbete av vårt material. Samtidigt, så hade utgångspunkten till följd att dimensioner som vi kunde ha lyft fram i materialet bortsågs. Exempelvis uppfångas inte händelsernas varaktighet och antal eller berättelsens tempo och rytm. Inte heller har fokus lagts på karaktärernas sociala position såsom kön, klass, ålder och etnicitet samt betonande diskurser av exempelvis kulturellt eller politiskt slag, vilka är dimensioner som kan vara av relevans vid narrativa analyser (Johansson 2008, s.287). Retrospektivt, hade ett kompletterande av ytterligare analysfrågor varit nödvändigt för att öppna upp för en mångdimensionell granskning av empirin, något som hade möjliggjorts av en utökad tidsram för studiens genomförande.

Även reflektioner i relation till studiens teoretiska ram har ägt rum. Bland annat uppkom frågan om en dedicerad bildteori hade främjat en djupgående och mer nyanserad symbolisk tolkning av berättelsernas bildspråk. Jönsons (2010) illustreringskomponent har tillåtit oss att analysera bildspråket på ett övergripande plan men har inte varit uttömmande i att synliggöra bildspråkets varierande aspekter, något som kan tänkas ha bidragit till att berika vår analys. Det föreföll dock under arbetsprocessen att vi hade vissa begränsningar gällande tid såväl som skriftligt utrymme i uppsatsen och att implementeringen av ytterligare en teori var krävande av redan knappa resurser. Studiens sårbarhet i termer av trovärdighet ligger på så

sätt inte uteslutande i dess storlek som tidigare diskuterats i metodavsnittet (se 4.6 Metodens tillförlitlighet) utan även i att den inte fullt ut fångar bilderböckernas komplexitet.

Slutligen präglades av forskningsförfarandet av mångfaldiga diskussioner kring lämpliga teorier för att begripliggöra empirin, bland annat Erving Goffmans (1963) teori om stigma, Rosemarie Garland-Thomsons (1997) ”Normate” och Håkan Hydéns (2002) normteori, för att nämna några. Under vårt resonering utifrån nämnda teorier och med koppling till de koder och kategorier som genererats under analysen blev det uppenbart att det i vår analyspresentation förelåg en påtaglig risk om att ånyo framställa rådande samhällliga normer och värderingar gällande fenomenet ADHD. Asplunds (1987) sociala responsivitet gjorde det möjligt att nå förståelse om och förklara våra upptäckter på ett konstruktivt sätt. Emellertid medförde vår teoretiska förutsättning att spotlighten riktades mot vissa delar av empirin parallellt med att andra delar hamnade i skugga och därmed inte heller får se dagens ljus.

5. Teoretiska utgångspunkter

I kapitlet redogör vi för studiens teoretiska utgångspunkt som grundar sig i synsättet och teorin om *social responsivitet* av Johan Asplund (1987). Begreppen *asocial responslöshet*, *lek och spel* samt *konkret och abstrakt socialitet*, vilka ingår i Asplunds redogörelse om den socialt responsiva människan, kommer att presenteras närmare. För att tydliggöra Asplunds användning av de två sistnämnda begreppen förankras de i George Herbert Meads (1995) teoretiska begrepp *lek och spel* samt *rollövertagande* som understödjer Asplunds (1987, s.12) resonemang.

5.1 Social responsivitet

Johan Asplund intresserade sig bland annat för fundamentala eller vad han kallar elementära former av det mellanmänniska samspelet och på så sätt lade han tyngdpunkten vid att undersöka vad det egentligen innebär att vara människa (Redmalm 2011, ss.79–80). Johan Asplund (1987) sammanväver ett socialpsykologiskt synsätt och en socialpsykologisk teori myntar han nyckelbegreppet social responsivitet. Begreppet består av å ena sidan socialitet, som han menar kan förstås som ”samhällelighet/sällskaplighet” och å andra sidan av responsivitet som är knutet till ”respons” vilket innefattar ”svar/gensvar”. Den sociala

responsiviteten liknar Asplund vid ett växelspel, exempelvis då två personer delar en samvaro eller interagerar med varandra och den ena personen ger ett gensvar på den andra personens göranden och vice versa. Personerna kan även gå händelserna i förväg och ge gensvar innan görandet inträffat genom att sätta sig in i den andres situation, något han jämför med Meads teoretiska begrepp om rollövertagande (Asplund 1987, ss.11–12, 29; Redmalm 2011, ss.83-84).

Utgångspunkten i Asplunds (1987) resonemang är att människan ”är en varelse som lever upp i närvaro av andra. I ensamhet eller isolering är denna varelse liv- och mållös” (Asplund 1987, s. 12). Hon är således nyfiken och känslig för sin omgivning, i beredskap att ge gensvar vid tilltal. Den sociala responsiviteten kan på så sätt förstås som ett primitivt språk som föregår människans moral och är en förutsättning för avancerade språkformer såsom poesi eller rättsliga föreskrifter (Asplund 1987, ss.13–14; Redmalm 2011, s.82). Den sociala responsiviteten är både ljus och mörk i sin karaktär – att hysa avsky för någon är lika mycket av en social respons som att älska sin medmänniska (Asplund 1987, s.13).

Människans allmänna svarsbenägenhet grundar sig i att vi responderar på stimuli (Asplund 1987, s.33). Den kan bäst förstås genom Asplunds (1987) resonemang om drakflygning. Att flyga med pappersdrakar är förvisso en enmansaktivitet men som inrymmer kommunikation mellan draken och drakflygaren. Linan förbinder draken till drakflygaren och när drakflygaren drar i linan responderar draken. Aktiviteten upplevs som social när draken av papp och trä vaknar till liv i vinden. Drakflygaren responderar även till drakens rörelser vid vissa tillfällen kanske till och med genom att börja prata med draken och Asplund (1987, ss.36–39) menar att entusiastiska drakflygare svarar i drakens ställe. Således inbegriper inte nödvändigtvis enmansaktiviteter alltid en envägskommunikation.

Det sociala livet är emellertid mer komplext än så, något som exemplifieras genom en tidigare historisk undersökning av rättsliga procedurer i 1500-talets Finland. Tillskillnad från dagens rättsprocesser som sker utanför samhällslivet och är strukturerade, behärskade och förutsägbara, utgjordes de dåtida rättegångarna av oberäknliga beteenden och en fritt rådande social responsivitet. Medborgaren förväntades delta med engagemang och åskådarna beblandade sig kontinuerligt genom rättsprocessen. Det fanns sålunda utrymme för misshandel och förtal likväl för sympati och vädjan om benådning. Uppföranderegler kan ha funnits men frångicks utan vidare oberoende av om de var skrivna eller oskrivna, och interaktionerna hade en omedelbar karaktär – stimuli följdes direkt av ett svar. Medborgarnas emotionella reaktioner var moment i ett fortlöpande socialt utbyte och kan därför förstås som

exempel på renodlade former av responsivitet som finns i det mellanmänskliga samspelet (Asplund 1987, ss.46–54).

5.2 Asocial responslöshet och disciplinering

Läsaren förstår vid det här laget att den sociala responsivitetens motpol inte är ilska eller sorg utan asocial responslöshet. Den asociala responslösheten förutsätter att det har funnits en responsivitet i första hand och konkretiserar det fenomen som uppstår när människan låter bli att svara sin medmänniska. Det handlar om att vi vet hur vi ska svara men att vi lär oss i samspel med omgivningen eller blir påtvingade att selektivt hålla tillbaka våra svar och gensvar. Exempelvis så hälsar vi inte på varje person som går förbi oss när vi befinner oss i en storstadsmiljö, utan låtsas istället att omgivningen är luft samtidigt som vi är uppmärksamma på att inte råka gå in i varandra. Att vara asocialt responslös är på så vis en mer avancerad form av socialitet då det kräver ansträngningar av människan (Asplund 1987, s.12; Redmalm 2011, s.84).

Asplund utelämnar fördjupningar av begreppet i sin bok men förklarar att de elementära former som utgör det sociala livet bottnar i en växelverkan mellan social responsivitet och asocial responslöshet, i vilken vi genomgår en socialiserings- eller disciplineringsprocess (Asplund 1987; Redmalm 2011 ss.91-92). Den asocialt responslösa människan beskriver han kortfattat som:

[...] svårflirtad snarare än lättledd och lättlurad, hon är inte ivrig utan trög och stel; hon är vuxen, förnuftig, kallsinnig, mistrogen, medveten och självmedveten; hon är bunden och förpliktigad av sina tidigare respon-ser och uteblivna responser, aldrig helhjärtad med i den pågående sociala processen utan alltid till hälften utanför densamma [...]. Ett ordnat samhällsliv är möjligt endast på basis av en gammal, upprepad, redan använd socialitet. (Asplund 1987, s.218).

Att vara en välfungerande varelse i samhället eller att uppfattas som vuxen handlar sålunda om att tämja och kontrollera impulser samt reglera den sociala responsiviteten till allmänt godtagna former - något som utvecklas i den sociala interaktionen genom omgivningens disciplinering. Disciplineringen utgörs av att den fria sociala responsiviteten utplånas och substitueras med förutbestämda utbyten av stimuli och respons (Asplund 1987, s.81). Asplund (1987, ss.81-82) understryker att den fria sociala responsiviteten kännetecknas av å ena sidan en dialektik, det vill säga ett växelspel mellan stimuli och respons, som tillåter människan att

handla och skapa sin omvärld. Å andra sidan av rörelsefrihet och samvaro i tid och rum. Disciplinering handlar således om att bestraffa människan, genom att frånta hennes rörelsefrihet i tid och rum samt belöna henne, då hon uppvisar ett förutsägbart och situationsanpassat beteende, genom att åter tilldela henne någon grad av social responsivitet. Processen medför att människan begränsas till att bete sig mekaniskt i en fyrkantig och improvisationlös värld, eftersom stimuli och respons kopplas till en predisponerad kod som förvägrar avvikande handlingar.

Det framhålls att det moderna samhällets disciplinära inrättningar bygger på tre grundförutsättningar: 1) att människan har en tidtabell att förhålla sig till, 2) att rummet är oföränderligt samt 3) att den fria samvaron ersätts med avskildhet. Ett praktexempel är förvärvsarbetet som genom dess förpliktiga ramar och arrangerade rutiner inskränker den fria responsiviteten. Att utkräva asocial responslöshet ur människan samt neka henne sociala responser är disciplineringsmetoder som även återfinns inom fängvårdsanstalterna, där solitär isolering utgör en effektiv bestraffningsform (Asplund 1987, ss.83–84).

5.3 Lek och spel

Leken är en naturlig del av den sociala responsiviteten. Asplund (1987) refererar till filologen och kulturhistoriken John Huizingas idéer om leken, vilka belyser att kultur har uppstått och utvecklats genom leken. Leken karaktäriseras som en frivillig aktivitet, ett avbrott från det vanliga och rutinmässiga livet. Dess avgränsade form definieras av att den iscensätts på en särskild plats och har en tydlig början såväl som slut. Lekens utfall är alltid osäkert då den inte bygger på förutbestämda regler utan snarare formaliserar sociala responser genom regler under dess förlopp (Asplund 1987, ss.63-64). Därmed möjliggör leken misstag och förljunga handlingar såsom att stava fel eller sjunga falskt. Förväntade reaktioner kan och får ersättas med annat än det som förväntas, vilket också innebär att människan kan anta olika roller under en och samma lek. Enligt Asplund (1987, s.67) är den fundamentala karaktäristiken i leken, att det är människans renodlade reaktioner som håller kursen för hur verkligheten utspelas och inte tvärtom. I lekens värld är det sålunda tillräckligt att svara på en kotte som om den vore en gris för att kotten ska vara en gris.

Lekstadiet är avgörande för individens sociala utveckling och Mead (1995, s.109) belyser att leken öppnar upp möjligheter för barnet att utforska olika roller, vilket i sin tur tillåter barnet att framskrida i det egna identitetsskapandet. Genom imitation av andras beteenden och rollspelade exempelvis då barnet leker mamma, lärare eller polis-konstapel

genomgår barnet en läroprocess, i vilken denne utvecklar en djupare förståelse för andras perspektiv och förväntningar. När leken tar en mer komplex form kan vi börja tala om att det övergår till ett spelande. Spelet med sin strukturerade utformning såsom regler och målsättning inringar vilka typer av sociala interaktioner som är möjliga och på så vis kan leken och dess fria responsivitet inte återfinnas i spelet (Mead 1995, s.119; Asplund 1987, s.64).

Enligt Mead (1995, ss.119-120) representerar spelet en övergångsfas i barnets liv, från att endast kunna anta olika roller i leken till att införliva en strukturerad roll och anpassa sig efter förbestämda regler. Spelstadiet kräver att barnet kan föreställa sig andra människors attityder och därtill att denne förstår hur olika roller förhåller sig till varandra. I detta stadium utvecklar barnet ett medvetande om sig själv och omvärlden, vilket främjar barnets anammande av normer och värderingar samt deltagande i samhällslivet (Mead 1995, ss.119-120).

5.4 Konkret och abstrakt socialitet

Industrialiseringens rutinisering medförde att människan behövde ingå i allt mer komplexa sammanhang. Med förbättrade kommunikationsvägar växte den allmänna opinionen fram, arbetsplatser samt arbetstider infördes och människan kom till att ha en ständigt närvarande abstrakt publik som kontrollerar hennes ageranden (Asplund 1987, ss.163–164). Således inbegriper samhällsindividen en tvetydighet, å ena sidan som konkret person med individuella egenskaper, å andra sidan som en abstrakt samhällsvarelse vilken antar av samhället givna roller (Asplund, 1987). Asplund (1987, s.170) belyser dualiteten genom Sven Svensson - snickare, socialdemokrat och tvåbarnsförälder. Parallellt med byggstenarna som utgör hans konkreta person har han en ständig följeslagare, sin abstrakta dubbelgångare. Följeslagaren uppkommer från rollinförlivandet och formas av en på förhand skriven social responsivitet som situerat styr individens beteende (Asplund 1987, ss.166–167).

När fru Svensson påstår sig älska Sven Svensson syftar hon på att hon älskar hans konkreta person, då abstrakta samhällsvarelser inte går att älska, hata eller leva sig in i och därför inte heller hysa medkänsla för. Den abstrakta samhällsvarelsen kan inte heller besitta konkreta känslor gentemot sin omgivning. Om fru Svensson upptäcker att hon inte längre älskar Sven så är det inte för att hennes kärlek tagit slut, utan för att hon fått insikt i att de endast har gemensamt sitt abstrakta och överkliga äktenskap (Asplund 1987, s.172).

Det som skiljer den konkreta socialiteten från den abstrakta är att i den föregående kopplas den sociala responsiviteten till specifika och målinriktade aktiviteter, i vilken individerna reagerar på varandra handlingar inom aktivitetsramen. Responsiviteten är inbäddad och styrs av handlandet. När aktiviteten avslutas upphör responderandet och tas åter upp igen när aktiviteten aktualiseras. Känslolivet är förankrat och integrerat i aktivitetsprocessen och hänvisar på så vis till något utöver individerna själva. I den abstrakta socialiteten pågår inte ändamålsenliga aktiviteter, verksamheterna saknar yttre syften och handlar enbart om individens ego. Känslor begränsas till abstrakta sinnesstämningar och när den sociala responsiviteten inskränks till en sådan grad att den förstås som frånvarande uppgår människan i asocial responslöshet (Asplund 1987, ss.170–171).

Så länge som den konkreta sidan är överordnad den abstrakta kan människan ingå i genuina sociala interaktioner. I de fall den abstrakta socialiteten har övertag framkommer dysfunktionalitet i samvaron, då abstrakta samhällsvarelser kännetecknas av känslobortfall och likgiltighet. En indikation på den abstrakta socialitetens dominans är människans införlivande av roller (Asplund 1987, ss.173–174).

Mead (1995) använder begreppet rollövertagande för att klargöra barnets internalisering av samhälleliga normer, värderingar och förväntningar. Rollövertagandet är en dynamisk process i vilken barnet tar på sig en variation av roller och anpassar sitt beteende i enlighet med samhällets normer och värderingar. Internaliseringen medför sammanvävning av normer och värderingar i barnets identitet som reflekteras i dess självbild och beteende (Mead 1995, ss.120–124; Thunman & Persson, ss.55–57). Samhällets föreställningar om hur individen ska agera leder till rollövertagande då människan i sin essens vill vara sin omgivning till lags. När människan övergår från att uppfatta sig själv som konkret person till att se sig själv som rollinnehavare, har hon överlåtit sig själv till den abstrakta socialiteten (Asplund 1987, s.174).

6. Analys

I följande kapitel redovisas analysens resultat utifrån en tematisk indelning med stöd i tidigare presenterad forskning samt valda teoretiska begrepp. Fem teman identifierades under forskningsprocessen vilka har namngetts *Egenskaper hos karaktären med ADHD, Konflikter i*

det sociala livet, Föremål för förändring, Att absorberas av den abstrakta socialiteten och Slutet gott, allting gott.

6.1 Egenskaper hos karaktären med ADHD

Ett påtagligt resultat i vår analys av bilderböckerna var att de problemsituationer som uppstår i berättelserna kan förstås vara grundade i karaktären med ADHDs personliga kvaliteter, något som åskådliggjordes av Jönsons (2010) karaktärskomponent. Berättelserna handlar om att karaktärerna med dess inneboende egenskaper anges som källan till uppkomna problem, något som karaktären såväl som dess omgivning senare får hantera. Föreställningen sammanfattas som tydligast i bilderböckernas baksidestext, “Häng med Kajsa i *hennes* kluriga kaos! Så kan det vara när man har något som kallas ADHD.” (Lundh & Melander 2021, baksida), “Lucas är en *fartfylld* pojke [...]. Han pratar och avbryter andra konstant *men han kan inte prata* lika bra som de andra barnen på förskolan.” (Otterhäll 2018, baksida) eller “När man har *adhd* känns det extra jobbigt att vänta.” (Carlsson 2018, baksida) (våra kursiveringar). Det bakomliggande tankesättet liknas vid de statiska föreställningar om individer med ADHD, som framkommer i tidigare presenterade artiklar av Erlandsson, Lundin och Punzi (2016) samt Freedman (2016). Studierna fastslog att framställningen av ADHD i läroböcker och dokument grundar sig i idéen om att bäraren av tillståndet har en inre dysfunktionalitet, som medför svårigheter i vardagslivet.

Vid första anblicken gestaltas karaktärerna med ADHD utifrån vad som kan tolkas som positiva såväl som negativa egenskaper, emellertid utökas listan av det senare slaget under berättelsens gång, vilket medför att de negativa egenskaperna är ledande i karaktärsskildringen. De positiva tillskrivningarna utvecklas inte vidare i berättelserna och läsaren ges således ingen inblick i vad egenskaperna kan tänkas frambringa. Istället sker händelseutvecklingen med bakgrund i karaktärernas negativa egenskaper, vilka problematiseras och framhålls som icke-önskvärda:

Önskvärda egenskaper	Icke-önskvärda egenskaper
Rolig, uppfinningsrik, aktiv, orädd, öppen, pratglad, skojig, fantasifull, rik på idéer, trevlig, lekfull/busig, glad.	Intrycks känslig, affektst yr, rebellisk/busig, envis/viljestark, otålig/svårt att vara stilla, virrig/rörig, arg, irriterad, impulsiv/obetänksam, oförutsäg bar, anpassar sig inte till omgivningens tempo, bristande problemlösningsförmåga, koncentrationssvårigheter, aktivering ssvårigheter, kommunikationssvårigheter, självisk, glömsk, blyg/tillbakadragen, trött/slö/energilös, orolig, unik, inte leksam, tänker för mycket.

Liknelser kan dras mellan de icke-önskvärda egenskaperna i berättelserna och symtombilden som förmedlas i *Mini-D 5: diagnostiska kriterier enligt DSM-5* (2020, ss. 26-28). Gestaltningen av karaktärerna med ADHD ter sig till viss mån vara grundade i en medicinsk förklaringsmodell – något som inte är unikt för barnböcker som skildrar personer med funktionsnedsättningar. Samma typ av symtombaserade gestaltningar fann även Dyches, Prater och Leininger (2009) då de undersökte hur fiktiva karaktärer med funktionsnedsättning framställdes i barnböcker.

Det bör även lyftas fram att karaktärernas sammansättning av egenskaper ter sig typifierade och oföränderliga i förhållande till berättelsernas händelseförlopp. Karaktäristiken är konstant. Avsaknaden av nyansering förstärks ytterligare genom brukandet av generaliserande och absoluta termer i beskrivningar av eller påståenden om karaktärerna med ADHD. Exempelvis "Rut var snabb och ville *alltid* vara först." och "Men varför har hon [Rut] *alltid* så bråttom?" (Polleryd 2006, s.9). "Det är *alltid* rörigt där han [Göran] är" (Ringbom 2018, s.3). "Det är *samma* kluriga kaos som det är *varenda gång* de ska iväg till skolan. Hon [Kajsa] är *alltid* klar sist av alla i familjen." (Lundh & Melander 2021, s.2) (våra kursiveringar).

Användandet av metaforer samt medvetet överdrivande eller så kallad hyperbol bereder även läsaren på det icke-önskvärda beteendet eller egenskapens utbredning. Bland annat är Erik "...ett *riktigt yrväder* brukar de vuxna säga. Han har alltid något på gång och kan inte sitta stilla." (Ingard 2016, s.10). Kajsa kan förstås som efterhängsen då hon ropar efter mamma "för *femtioelfte gången* den här morgonen." (Lundh & Melander 2021, s.1). Även beskrivningen av morfar Göran anmärker på hur stor verkan hans glädjeuttryck har på omgivningen: "Även om morfar är lite tjurig ibland så är han också den gladaste jag vet, *för när han är glad så blir hela världen glad.*" (Ringbom 2018, s.34) (våra kursiveringar).

Figur 1. *Rut och Randi* (Anna Lundquist 2006, s.20). Kroppsspråket symboliserar frånvaron av stillasittande och uppmärksamhetsförmåga. Rut (till vänster) balanserar på toppen av ett berg med både händer och fötter i luften medan Randi (till höger) sitter framhukad över skolbänken, med huvudet nedsjunkt i händerna och omgiven av bokstäverna 'zZZZ'.

Figur 2. *Kajsas kluriga kaos* (Melander 2021, s.2-3). Kajsas återfinns samtidigt på olika platser i sitt rum. Illustrationen bildar ett intryck av att hon är “överallt och ingenstans” när hon gestaltas som glömsk och impulsiv med bristande problemlösningsförmåga.

Gemensamt för skildringarna av karaktärerna med ADHD i vårt material är att de inte beskrivs utifrån karaktärernas egna perspektiv. Karaktärerna baseras sålunda på ett utifrånperspektiv och säger rentav kanske mer om omgivningen än om karaktären med ADHD – det som framställs som statisk karakteristika hos den enskilde handlar i själva verket om att omgivningen oupphörligt låter sig utmanas och misshagas. Egenskaper såsom pratglad, aktiv, arg och irriterad faller alla inom ramen för en respons på ett stimuli. Affektivitet är responsivitet (Asplund 1987, ss.50–51). Det framkommer att karaktärerna med ADHD är de facto genuint responsiva varelser.

Figur 3. *Morfarn som aldrig blev stor eller: Min morfar har ADHD* (Ringbom 2018, s. 25). Illustrationen signalerar om morfar Görans egenskaper och förvirringen uttrycks i kroppsspråket. Med 8 armar och 9 ben ger han omedelbart gensvar på stimuli. Utifrån sett är han bara den virriga “Göran Röran” som letar efter sina halvfärdiga tankar.

Figur 4. *Kajsas kluriga kaos* (Melander 2021, s.16-17). Illustrationen kommunicerar Kajsas fria responsivitet med tingen. Enligt mamma är det ett klurigt kaos som drar ut på tiden och skapar ordning.

6.2 Konflikter i det sociala livet

Karaktärerna med ADHDs egenskaper, och därigenom karaktärerna själva, ifrågasätts via berättandet av en rad problemsituationer. Genom att använda oss av Jönsons (2010) orsaks- och konsekvenskomponent i analysförfarandet kunde vi uttolka att berättelserna behandlar problemsituationer som utspelar sig i det sociala samspelet, eller närmare bestämt när

karaktärerna med ADHD svarar på det som sker i det sociala livet. En återkommande händelseutveckling i empirin är att karaktärerna förutsätts efterleva omgivningens förväntningar. Kravet på anpassning tar sig exempelvis uttryck då Wally antas vänta medan pappa städar undan i köket innan fredagsmyset: Wally är "...alltid färdig först och *måste* sitta där och *bara vänta* och vänta." och detta menar pappa ska genomföras på ett ytterst specificerat vis: "*Sitt ner i soffan* och vänta." (Carlsson 2018 s.8, 10) (våra kursiveringar).

Anpassningskravet handlar även om att karaktärerna ska vara fogliga eller medgörliga och spela med i situationsbaserade villkor. När följsamheten inte infinner sig hos karaktärerna med ADHD problematiseras karaktärernas respons: "Sanna följer med mamma till [storebror] Eriks fritids när skoldagen är slut för att hämta honom, så de kan gå hem och äta. *Men Erik vill inte* följa med hem. *Han ska först leka klart*, vilket kan ta flera timmar. Erik ligger under bänken och sparkar och skriker." (Ingard 2016, s.13–14) (våra kursiveringar). Erik är utan omsvep fascinerad av leken, men mamma förväntar sig att Erik ska vara beredd att släppa sin fascination så snart som hon uppenbarar sig. Utifrån Asplunds tankegångar är det i leken som människans sociala responsivitet får frodas, "att leka är att respondera" (Asplund 1987, s.63). Spelet däremot med dess regler om vem, när, hur och var man tillåts respondera inskränker på vår sociala responsivitet (Asplund 1987; Mead, 1995). Leken med sin uteblivande regelmässighet föregår spelet och spelet föregår kulturen som inrymmer omfattande spelregler till den grad att vi kan börja urskilja avtal (Asplund 1987 ss.63–64). Vi skulle kunna resonera att Eriks värld består av leken och i leken är det responserna som styr världen, inte det motsatta (Asplund 1987, s.67).

Eriks mamma som är vuxen och präglad av samhällets accepterade beteendeformer kan uppfattas ha kraftigt reducerad responsivitet. Hon lever i en värld av regler och restriktioner så hon håller fram ett avtalsverk till Erik, utformat efter vuxenlivets alla spelregler (Mead 1995, ss.120-121). Avtalsvillkoren lyder "När jag visar mig på fritids så ska din respons vara att omedelbart följa med mig. Du förväntas därtill alltid att fullgöra din förpliktelse". Dissonans uppstår hos Erik när han tvingas att anamma regelverket. Hans svarsbenägenhet uttrycks kroppsligt i att han sparkar och skriker, ett förargelseväckande beteende i omgivningens ögon som behöver kontrolleras. I ljuset av att omvärlden inte kan styra leken eller människorna som upptas i den, är Eriks handlande ingen märkvärdighet eftersom arenan han befinner sig i utesluter styrning och tvång (Asplund 1987; Mead 1995).

Sekvenserna med Wally och Erik inbegriper skildringar som kan uppfattas som familjära av barnet, parallellt sker en konkretisering av vad det kan innebära för en individ att leva med ADHD. Läsaren medvetandegörs på så sätt om individers egenskaper och

förutsättningar samt dess betydelse för hur vardagslivet upplevs, vilket är av nödvändighet för att barn ska ha möjlighet att utveckla en djupgående förståelse av icke-synliga funktionsnedsättningar (Prater, Johnstun & Munk 2005). Jämsides med att situationer som barnet kan känna igen sig i framhålls, sker emellertid en normaliseringsprocess av utifrånperspektivets överordning såsom vuxnas befogenhet att definiera villkoren för önskvärda beteenden.

Vidare framkommer avvisning som ett repetitivt mönster i empirin. Berättelserna skildrar hur karaktären med ADHD gör anspråk på att vilja kommunicera något, en kommunikationshandling i vilken omgivningens gensvar uteblir. Exempelvis påminner Wally sin pappa om att hon inte vill eller kan vänta. Wally studsar i soffan och visar upp sig genom att gå in i köket och försöka poppa popcorn på egen hand. När han fortsätter med sitt undanplockande i köket så skriker Wally till och tänker: "Ingen förstår att hon inte kan vänta! Nu känner sig Wally ledsen. I hela hjärtat!" (Carlsson 2018, s.16). Sekvensen om Wally åtföljs av ett porträtt på Wally som gråter så att tårarna skvätter från hennes förtvivlade ögon. Mungiporna hänger och bredvid henne illustreras ett stort rött hjärta som krossats på mitten (Carlsson 2018, s.17). Avsaknaden av pappas respons kan tolkas som totalt hjärtskärande för Wally, som blir alldeles mållös.

Även Lucas erfar ett liknande händelseförlopp i sin vardag. Lucas ber sina föräldrar ett upprepat antal gånger att ta fram "Gucka". Föräldrarna frågar honom först om han menar gurka och därefter om han menar ketchup. Mamma tar till slut fram ketchupen efter uppmaningar av pappa. Lucas skriker och undrar varför de inte förstår honom, han menar ju leverpastej. Föräldrarna ger upp. Lucas ger också upp och blir tyst och ledsen över att hans föräldrar inte förstår honom (Otterhäll 2018, ss.4–7).

Sekvensen med Lucas fortsätter med att Lucas blir arg och tjuter till över att lillasyster Cleo skriker. Hon kastar iväg ett mjölkglas så att det stänker mjölk på Lucas som viftar till med armen. Lucas råkar träffa grötskålen och spiller gröt över hela bordet (Otterhäll 2018, ss.8–11). Då skäller pappa ut honom: "Du fick bara lite mjölk på dig, det är väl ingen fara. Du behöver inte skrika och kasta ut gröten sådär! Du som är en sådan stor kille!" (Otterhäll 2018, s.11). Mamma fortsätter att duka av och städa undan eftersom det är bråttom till förskolan, såsom hon alltid brukar göra. Lucas tystnar återigen och känner sig "...jätteledsen, trött och sjuk i hela kroppen. Det känns konstigt på ett sätt han inte kan förklara." (Otterhäll 2018, s.11).

När omgivningen inte responderar på stimuli, som i fallet med Wally, genom att avvisa karaktären med ADHDs inviter, är det som om omgivningen ignorerade deras existens. När

karaktärerna envisas med att påminna om sin existens såsom Lucas gör, vänder mamma och pappa mot honom. Han ska sluta göra inviter och kanske framförallt ska han i stunden sluta påminna om sin existens. Hur långt ska jag behöva gå och vad måste jag göra för att mamma eller pappa ska respondera? Det är gissningsvis frågor som kan tänkas uppstå hos den socialt responsiva karaktären som efterfrågar bekräftelse från sina medmänniskor och vill stämma av att även de uppfattar situationen på samma sätt. Istället resulterar de avvisande inviterna i en tystnad och tillbakadragenhet hos karaktärerna med ADHD. De sociala responserna blockeras och på så vis upphör den fria responsiviteten (Asplund 1987, ss.113–114). Hos karaktären med ADHD smyger den asociala responslösheten med dess stela tröghet sakta fram och de befinner sig något längre ifrån sin konkreta person och allt närmare ett abstrakt vardagsliv.

Sekvensen med Lucas avslöjar även att omgivningen tenderar att negligera kontextuella faktorer i interaktioner med karaktären. Pappa anser att Lucas beteende är olämpligt för stora pojkar och skäller därför ut honom. Egentligen har Lucas sovit dåligt eftersom lillasyster Cleo skriker dag som natt. Därtill är han även orolig inför att gå till förskolan då kompisarna är dumma och retas (Otterhäll 2018, s.1, 3). Att föräldrarna inte förstår honom är droppen som får bägaren att rinna över. Lucas handlande förstås inte som grundat i hans upplevelser utan tolkas istället som ett icke-fungerande beteende vilket ska tyglas eller neutraliseras. Målsättningen om att uppnå minskad uppvisad aktivitet hos barnet liknas vid framställningen av ADHD hos barn i kurslitteratur som nyttjas inom den amerikanska specialpedagogutbildningen (Freedman, 2016).

6.3 Föremål för förändring

Jönsons (2010) orsaks- och lösningskomponent synliggör att omgivningens föreställning om karaktären med ADHD som problembärare leder till att karaktären görs till föremål för förändring, när det uppstår friktioner i det mellanmänniska samspelet. Friktionerna uppkommer i och med att omgivningen befinner sig på spelets estrad och därmed utgår från att även karaktärerna med ADHD underordnar sig det rådande spelsättet. Emellertid uppehåller sig karaktärerna i lekens arena, vilket medför en känsla av att vara missförstådd eller orättvist behandlad av omgivningen när de fria responserna uteblir i interaktionen (Asplund 1987; Mead 1995).

Känslolivet sätts i ytterligare gungning när omständigheterna leder till att omgivningen utövar disciplinering på karaktären med ADHD, för att denne ska finna sig i tystnad eller uppvisa en lämplig uppsättning av responser. Disciplineringen med dess

målsättning om att omvandla karaktärerna till rollspelande samhällsvarelser, försätter karaktären i en ambivalent position mellan att å ena sidan vara sin konkreta person, å andra sidan delta i den abstrakta socialiteten (Asplund 1987; Mead 1995). Vi väljer att fokusera på ett avsnitt i Rut och Randi (Polleryd, 2006) för att tydliggöra hur disciplineringen tar sig uttryck och vad den har för konsekvenser för karaktären med ADHD.

Rut sliter för att göra klart alla matteuppgifter i skolan och jobbar så hårt att hon får kramp i handen. När hon kallar på Magnus Magister för att be honom gå igenom uppgifterna utropar han varenda gång, ”*Du är så slarvig* Rut...Det går överhuvudtaget inte att se vad det står. Du får göra om alla talen hemma.”. Rut blir arg och slänger boken i papperskorgen men framförallt tycker hon att det är orättvist (Polleryd 2006, s.34) (vår kursivering). Randi däremot tampas med att komma igång med uppgifterna. Hennes rädsla för att uppfattas som dålig av klasskamraterna hindrar Randi från att fråga Magnus Magister om hjälp, något som i sin tur leder till att hon oftast genomför enstaka matteuppgifter i skolan. Randi får även hon hemläxa och känner sig både trött och ledsen (Polleryd 2006, s.35).

Vi kan i exemplet med Rut och Randi ana att klassrummet har förutsättningarna för en inrättning som bygger på tidigare nämnda disciplinära grundförutsättningar (Asplund 1987, ss.81–84). Bland annat återspeglas det i att eleven ska förhålla sig till angivna tider och avgränsa sig till lektionssalens väggar. Under lektionstid ska eleven iakttä stillhet och tystnad. Matteuppgifterna ska genomföras, även de i enlighet med på förhand formulerade regler. Rut och Randi, såväl som deras klasskamrater förväntas reagera, agera och prestera utifrån en överordnad disciplinär kod. Vid misslyckade försök med att bete sig i enlighet med reglerna åtföljs bestraffning. Repressalierna handlar inte enbart om hemläxan som praktiskt åtagande utan utgörs i själva verket av påminnelsen som finns integrerad i hemläxan – att man inte har kunnat vara till lags. En sanktion med slagkraft för de socialt responsiva karaktärerna. Enligt Asplund (1987, s.79) är ett sådant avskräckande en maktutövning som förutsätter att människan som utsätts för disciplineringstekniken är just social och responsiv.

Att tvillingparet inte hinner göra klart matteuppgifterna i skolan skildras som en omfattande problematik, då Rut och Randis föräldrar anser att det medför ett onödigt tjat och tröttsamhet om kvällarna, ”...när de egentligen kunde ha det mysigt och trevligt i familjen.” (Polleryd 2006, s.36) Rut och Randis handlande uppfattas således som störande av den önskvärda ordningen i hemmet. Vidare problematiserar föräldrarna att Rut är för snabb och Randi är för långsam, något som framställs som märkligt och pappa ställer sig frågan, ”Varför kan de inte vara lagom?” (Polleryd 2006, s.36).

Berättelsen fortsätter med att Rut och Randi tillhandahålls så kallad broms- och startknappar för att kunna bete sig enligt omgivningens kodex. Knapparna kan tryckas på för att reglera farten och uppmärksamheten hos karaktärerna. I åtgärden som framlyfts kan det utläsas att knapparna är en analog för interventioner vars huvudfokus ligger på att kontrollera karaktärerna för att de ska uppvisa minskad eller ökad mängd aktivitet, ett koncept som motsvarar det biomedicinska angreppssättet som diskuterats i tidigare forskning (Erlandsson, Lundin & Punzi 2016).

När ett situationsbaserat och accepterat lagom-beteende uppvisas av Rut och Randi så avtar tjtandet och hemläxorna samt därtill bemöts de med omgivningens beundran. Tvillingparet tillerkänns återigen en viss grad av social responsivitet via omgivningens erkännande (Asplund 1987, ss.89–90, 214–215). Genom att karaktärerna införlivar omgivande normativa föreställningar, värderingar och traditioner förses de med efterlängtdade responser om än regelmässiga och undgår friktioner i det sociala livet som riskerar framtida disciplineringsåtgärder. Därmed underkuvas också karaktärernas konkreta person den abstrakta socialiteten (Asplund 1987, ss.114–115, 134–135; Mead 1995 ss.121-122).

Figur 5 och 6. *Rut och Randi* (Anna Lundquist 2006, ss.34-35). Att inte uppvisa rätt typ av respons. Rut (till vänster) skriver så handen krampar med beslutsam blick. Randi (till höger) oroar sig över hur hon uppfattas av klasskamraterna medan hon tuggar på pennan och sneglar på sin omgivning.

6.4 Att absorberas av den abstrakta socialiteten

I vår jämförelse av de svar som berättelserna gav i förhållande till Jönsons (2010) illustreringskomponent uppdagades en diskrepans mellan framställningen av morfar Göran i *Morfarn som aldrig blev stor. Eller: Min morfar har ADHD* (Ringbom 2018) och övriga karaktärer med ADHD i vår empiri. Skillnaden är delvis illustrativ, han gestaltas med svaga konturer samt simplifierade ansiktsdrag och ansiktsuttryck. En avsaknad av färgstarkhet identifieras och inte sällan smälter han in i bildernas bakgrund. Gestaltningen gör honom svårtydd för läsaren och förmedlar en uppfattning om att Göran saknar personlighetens dimensioner. Vidare föreligger även en skillnad i interagerandet med omgivningen. Göran är, tillskillnad från empirins övriga karaktärer, reserverad och handlar sparsamt i samspelet med sin omgivning.

Figur 7 och 8. *Morfarn som aldrig blev stor eller: Min morfar har ADHD* (Ringblom 2018, ss. 18-19). Mormor Eva (till vänster) illustreras färggrant och detaljrikt. Morfar Göran (till höger) utgörs av en förenklad bild.

När vi genomförde en sammantagen granskning av samtliga komponentgenererade svar som producerats under analysförandet, konstaterades att Görans egna tankar och känslor sällan framträder. Hans repliker är få och det egna berättandet är nästintill icke-existerande. Istället formges Göran utifrån att mormor Eva förklarar för deras barnbarn Qu att Göran till exempel aldrig blev stor, att han ibland tänker så mycket att han blir trött eller att när han flyttar runt på saker så är det extra rörigt i hans huvud och att detta kan lösas genom att Eva ger honom en uppgift att ta sig an (Ringbom 2018, s.7, 9, 19). Det restriktiva inifrånperspektivet, det vill säga avsaknaden av Görans egna upplevelser i berättelsen antyder

en utsuddning av hans konkreta person och att han rentav är en slutprodukt av upprepade bestraffnings- och belöningsprocesser under rollinförlivandets livslopp (Asplund 1987; Mead 1995).

Ett intryck av att Göran är en avståndstagande och känslökall karaktär bildas via berättelsens text och bildspråk, i varje fall fram till och med berättelsens vändpunkt. Karaktärens förhållningssätt kan förstås exemplifiera utmaningarna med att behöva leva sig in i sina medmänniskors känsloliv och handla mot dem på ett genuint inkännande sätt, när man ständigt tvingas att delta i den abstrakta socialiteten av sin omgivning (Asplund 1987, s.173). Morfar Göran skiljer sig från de andra karaktärerna med ADHD i vår empiri inte enbart utifrån ålder, utan eftersom han förkroppsligar den abstrakta samhällsvarelsens dominans vid de tillfällen han omges av människor som han själv kanske betraktar som delar av den abstrakta socialiteten.

Vi bör dock inte förhastat oss med att stämpla karaktären som blott en abstrakt samhällsvarelse. Göran är krukmakare, han drejar byttor och skålar (Ringbom 2018, s.12). När han håller till i verkstan brukar han springa omkring och flytta runt saker (Ringbom 2018, s.14). Han älskar också instrument och kan spela många olika av dess slag (Ringbom 2018, s.21). Göran lever upp i tingens samvaro. Att forma skålar på drejskivor och spela musik med instrument är aktiviteter som han fullkomligt kan uppgå i en icke-verbal lek som likvisst inbegriper konversationer, precis som drakflygning (Asplund 1987, ss.36–39). Men i det sociala vardagslivet är hans responsivitet igenvuxen och ligger dolt för omvärlden (Asplund 1987, s.41). Eller snarare har den privatiserats då mormor Eva genom följande replik insinuerar om att han fortfarande tar del i den konkreta socialiteten, ”Han bara ser stor ut, men inuti morfar så finns en liten pojke som du” (Ringbom 2018, s.10).

Figur 9. *Morfarn som aldrig blev stor eller: Min morfar har ADHD* (Ringblom 2018, ss. 11-12). Barnbarnet Qu sitter vid arbetsbordet. Morfar Göran flyttar runt på skålar och befinner sig där stimulit kallar.

6.5 Slutet gott, allting gott - eller?

Jönsons (2010) lösnings- och illustreringskomponent belyser att berättelserna har gemensamt att de utmynnar i ett lyckligt avslut - en regelmässig komposition som återfinns bland annat i den västerländska traditionella sagan (Kåreland 2015, s.90; Tucker 2006, s.201). Med start i berättelsernas vändpunkt frångörs den i övrigt vardagsrealistiska skildringen och övertas av en ”efter regn kommer solskens-logik”. Vändpunkten inbegriper huvudsakligen att karaktären med ADHD får sina sociala responser konkret uppmärksammade av omgivningen. Här uppstår en påtaglig skiftning i karaktärernas och därmed även berättelsens sinnesstämning, vilket förbereder läsaren inför det kommande lyckliga slutet.

Wally som tycker att det är jobbigt att vänta blir glad av att pappa vänder sig till henne, konstaterar att det är slut på väntandet medan han ger henne en kram och ber om ursäkt för att hon har fått vänta (Carlsson 2018, ss.18–19). Bekräftelsen har varit eftersökt, ”Det bästa Wally vet är när någon förstår. Då känns det bra.” (Carlsson 2018, ss.18) och vi får här ett exempel på den sociala responsivitetens belönande effekt när Wally åter får smaka på gensvaren hon en gång fråntagits. I illustrationen som medföljer blundar pappa med ett leende på läpparna medan han böjer sig ner och kramar om Wally. De båda omges av hjärtan i varierande storlek och färg. Läsaren får en känsla av att det handlar om en gedigen och genuin omfamning. Den sociala responsiviteten präglas nu av en total ömsesidighet.

Ett erkännande i form av att karaktärerna med ADHD får ingå i en gemenskap, är ytterligare en vändpunkt som framkommer i empirin. Morfar Göran har under berättelsens gång varit distanserad gentemot omgivningen. I början på berättelsens avslut sitter Göran och spelar banjo i soffan i sällskap av mormor Eva och Qu som agerar publik. Ibland spelar Qu på sin gitarr som om han stämmer in i Görans banjospel (Ringbom 2018, ss.29–30). I illustrationen ler alla medan musiknoterna flyger i vardagsrummet och de “äter *till och med* middagen i soffan” tillsammans. (Ringbom 2018, s.30) (vår kursivering). Läsaren kan ana att en munter och gemytlig stämning ligger i luften. Vändpunkterna handlar således om ett befremjande av den konkreta socialiteten, då omgivningen lever sig in i karaktären med ADHD och behandlar de på ett personligt sätt. I stunden förträngs rollspelandet samt den abstrakta socialiteten och det känslomässiga interagerandet ges företräde (Asplund 1987, ss.172–175).

Illustrationerna som ackompanjerar texten vid berättelsens ändelse kännetecknas av att glada eller harmoniska ansiktsuttryck är närvarande. Karaktärernas skratt illustreras av kisande ögon, vidöppen mun eller att karaktärerna håller händerna för magen. Det öppna kroppsspråket såsom utsträckta armar och en fullt synlig kroppsfigur är även förekommande. Karaktärerna med ADHD ingår i någon typ av aktivitet som TV-tittande, musicerande eller att de delar en gemensam måltid med sin omgivning.

Figur 10 och 11. *Morfarn som aldrig blev stor eller: Min morfar har ADHD* (Ringblom 2018, ss.29-30, 33-4).

Den tillfredsställande samvaron uttrycks i glada miner och skratt.

Figur 12. *Rut och Randi* (Anna Lundquist 2006, s.43). Ett avslappnat eller lekfullt kroppsspråk används för att skildra det gemensamma glassätandets harmoni.

De optimistiska och förenklade avsluten i empirin indikerar emellertid att ADHD är ett fenomen som barn inte ska exponeras för, i alla fall inte till fullo. Genom berättelsernas uteslutande av verklighetsförankrade ändelser som till exempel att Wally får fortsätta finna sig

i ett förlängt väntande för att pappa kommer på att han behöver svara på jobbmail, att Rut och Randi får utöver matteläxor även hemläxa i andra skolämnen eller att Lucas helt enkelt inte blir förstådd av sin omgivning förrän i ett senare skede i barndomen, blottläggs empirins underliggande föreställning. En föreställning som pekar på att ADHD är ett nedslående och dystert fenomen vars realiteter är något som barn bör skyddas från. Strävan efter att förmedla en hoppningivande bild av ADHD genererar en idealiserad framställning om att saker och ting blir bättre förr eller senare och på så vis begränsas möjligheten till att nå en nyanserad förståelse av fenomenet. Benägenheten att linda in en ibland bister verklighet i ett sken av positivitet är enligt Tucker (2006, s.201) inte sällan förekommande i barnlitteratur som har sina rötter i det postkoloniala Storbritannien, som inte erfarit elände såsom krig och svält på sitt fastland under århundraden. Frånvaron av pessimistiska eller cyniska avslut i vår empiri leder till frågor om det föreligger en likartad tendens hos den moderna svenska barnboksutgivningen att vilja försköna fenomenet ADHD och dess utmaningar.

7. Avslutande diskussion

7.1 Resultatdiskussion

Karaktärerna med ADHD i vår empiri har tillskrivits önskvärda såväl som icke-önskvärda egenskaper, samtidigt har det synliggjorts att berättelsernas händelseutveckling grundas i de icke-önskvärda egenskaperna vilka är statiska samt intar en symtomlös karaktär. Den av omgivningen problematiserade karaktäristikan förstås med bakgrund i begreppet social responsivitet (Asplund 1987) och rollövertagande (Mead 1995), vara uttryck för en elementär mänsklig svarsbenägenhet då det uppkommer ett stimuli i människans tillvaro.

Karaktärernas responsivitet uppfattas som störande av ordningen i det sociala livet och är därmed något som ska kontrolleras eller utplånas. Karaktärerna får genomgå disciplinering för att uppfylla omgivningens förväntningar och krav på anpassning. Disciplineringen bygger på upprepade bestraffnings- och belöningsprocesser. Å ena sidan bestraffande genom att inskränka på karaktärernas fria responsivitet. Å andra sidan belönande genom att karaktärerna återfår en grad av social responsivitet när de uppvisar ett regelförenligt beteende. Karaktärernas vilja att vara kongruent med sin omgivning leder till försök att införliva uppsättningen med regler m.a.o. de normer och värderingar som tilldelas dem.

Emellertid skaver samhällets spelregler och tilldelandet av roller då karaktärerna befinner sig i lekstadiet. Deras mindre behagliga upplevelser av att tvingas undantrycka sin fria responsivitet och därmed även sin konkreta person yttrar sig i att karaktärerna känner sig missförstådda och orättvist behandlade. Besträffningens avskräckande effekter förstummar de genuint, socialt responsiva karaktärerna. Asocial responslöshet uppstår i takt med karaktärernas rollövertagande och småningom utgör de figurer i en förutbestämd, abstrakt socialitet.

Morfar Göran exemplifierar den renodlat responsiva varelsens livslånga internalisering av samhällets roller. I samspelet med omgivningen är lustigheterna få och hans responsivitet är kraftigt inskränkt. Men i den fria leken med tingen upprymms Göran och hans konkreta person vaknar till liv. Karaktärer med ADHD uppvisar i själva verket en, vid första anblicken, dold resiliens inför att reduceras till enbart abstrakta samhällsvarelser.

Det hoppfulla slutet i berättelserna utmärks av en kollektiv samhörighet som bottnar i att karaktärerna med ADHD tillerkänns viss responsivitet och handlar således om att karaktärerna får bekräftelse på sin existens. Den uppkomna harmonin förmildrar tidigare konfliktskildringar och maskerar de uppoffringar och anpassningar som karaktärerna med ADHD fått genomgå. De lyckliga slutet i vår empiri antyder att ADHD är ett fenomen som inte bör berättas i all sin komplexitet.

Som framgår av Tuckers (2006, ss.200-201, 203) studie möter barnboksförfattare mottryck från samhället när berättelserna inte bemöter normativa föreställningar om den positiva och lättsamma barndomen. Idealiseringen av barndomen står emellertid i motsättning till vardagsberättelsens syfte om att skildra en relaterbar verklighet, så att barnet ges möjlighet att utveckla strategier för att hantera utmaningar eller svårigheter i vardagen (Kåreland 2013, s.39, 69). Förskönandet av ADHD riskerar att omvandla berättelserna till en oväsentlighet för läsaren, då skildringarna kan upplevas som främmande (Tucker 2006, s.205). Av den anledningen bör tilltron på barns förmåga att överkomma hinder speglas i berättelser genom användandet av utmanande inslag och avslut. Vi skulle vilja påstå att vuxenvärldens behov av att bevara barndomens nostalgi ofta sker på bekostnad av barns möjligheter att känna samhörighet såväl som att nå nyanserad kunskap om fenomenet ADHD.

Tucker (2006, s.206) förbinder inlindandet av realism och samhällets strävan att skydda barn från vad som uppfattas som bitter cynicism med samhällsklass-frågan. Han refererar till studien *Aesop and Grimm: contrast in ethical codes and contemporary values* (Reinstein, 1983) i vilken fabler av den grekiske fabeldiktaren Aisopos diskuterades av två elevgrupper. Elevgrupperna var indelade efter klasstillhörighet och "ras"/etnicitet. Den

förstnämnda gruppen bestående av elever från den vita medelklassen ansåg att fablernas cynicism var obehaglig och opassande för unga läsare att ta del av. Åsikterna från den andra elevgruppen som hade arbetarklassbakgrund lyfte fram fablerna som en värdefull källa för små barn, för att kunna erhålla annars svåråtkomliga "street smart"-baserade kunskaper.

Karaktärerna i vår empiri tolkas som vit medelklass tillhörande en kärnfamiljskonstruktion. Detaljerna i berättelserna såsom att karaktärerna bor i villor, att barnkaraktärerna har egna sovrum, att hemmet är omsorgsfullt dekorerade samt att familjerna har utrymmet att engagera sig i aktiviteter såsom fredagsmys och fikastunder pekar på att karaktärerna räknas till samhällets mer välbärgade grupper. Med anledning av föregående nämnda element vilka utgör förutsättningarna hos en särskild social grupp uppstår funderingar kring huruvida empirin, oberoende av barnets klass eller etnicitet, kan utgöra kunskap som verkar begripliggörande av den egna identiteten eller tillvaron.

Slutligen vill vi framhålla att ambitionen med studien har varit att belysa hur fenomenet ADHD problematiseras i det fiktiva berättandet, i strävan att synliggöra berättelsernas underliggande narrativ och på så sätt utmana argument vilka kan te sig tillsynes självklara. Då prognoserna för att professionsutövaren inom det sociala arbetet möter barn såväl som vuxna med ADHD-diagnos är höga, är det av angelägenhet att socialarbetaren innehar kunskap om fenomenet samt de samhälleliga föreställningar som understödjer fenomenbilderna - inte minst då det kan ha betydelse för den enskildes förståelse av sig själv och sin omgivning (Karlsson & Lundström, 2021).

Det sociala arbetet inbegriper möten med olika aktörer såsom barnet, föräldrarna, skolan eller fosterhem vilka ibland besitter motstridiga perspektiv (Karlsson & Lundström, 2021). Många gånger förutsätts att mötet mynnar ut i bedömningar och beslut vilka fattas på basis av det narrativ som ges tolkningsföreträde. Även om barn har rätt att få komma till tals och ska ges delaktighet i beslut som rör dem enligt gällande socialtjänstlag, är det inte ovanligt att exempelvis i sociala barnavårdsärenden prioritera föräldrarnas narrativ, till förmån för utifrånperspektivet till barnets egna (Cederborg 2014, s.9, 59).

Socialarbetarens förmåga att inta ett inifrånperspektiv det vill säga att se vardagen och samvaron såsom barnet upplever det, är av vikt för skapandet av en utgångspunkt som möjliggör urskiljning av de meningsbärande delar som säger något om barnets livssituation och dess själv (Karlsson 2008, s.400). Det ställs således krav på professionsutövaren att kunna särskilja tillsynes grumliga logiker eller idéer som är av särskild betydelse för det enskilda barnet. Först genom denna förståelse kan socialarbetaren genomföra en etiskt grundad bedömning samt vara barnet och dess omgivning behjälplig i att exempelvis utveckla

fungerande vardagsstrategier. Uppmärksammandet samt reflekterandet av olika narrativ möjliggör ett socialpsykologiskt perspektiv. Förhållningssättet lyfter fokuset från den enskilde individen som problemkälla och uppdagar hur strukturer i mellanmänskliga relationer samverkar i skapandet av ett problem - en förståelseram som i sin tur kan tänkas bidra till att socialarbetaren överväger interventioner med hänsyn till de sociala processer i vilken den enskilde ingår.

8. Referenslista

8.1 Källförteckning

Asplund, Johan (1987). *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.

Barkley, Russell A (2015). History of ADHD I: Barkley, Russell A. (red.) *Attention-deficit hyperactivity disorder: a handbook for diagnosis and treatment*. Fjärde uppl. New York: The Guilford Press. ss.3-50.

Björklund, Elisabeth (2008) *Att erövra litteracitet, små barns kommunikativa möten med berättande, bilder, text och tecken i förskolan*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet Acta universitatis gothoburgensis.

Boréus, Kristina (2022) *Texter i vardag och samhälle*. I: Ahrne, Göran & Svensson, Peter. *Handbok i kvalitativa metoder*. Andra uppl. Stockholm: Liber. ss.181-199.

Bryman, Alan (2018) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Tredje uppl. Stockholm: Liber.

Carlberg, Ingrid (2014) *En diagnos det stormat kring Adhd i ett historiskt perspektiv*. Stockholm: Socialstyrelsen. (Hämtad 2024-04-29).

Cederborg, Ann-Christin (2014) Inledning. I: Cederborg, Ann-Christin (red.) *Barnperspektiv i socialtjänstens arbete*. Första uppl. Malmö: Gleerup. ss.7-16.

Cederborg, Ann-Christin (2014) Utsatta barn och ungdomar. I: Cederborg, Ann-Christin (red.) *Barnperspektiv i socialtjänstens arbete*. Första uppl. Malmö: Gleerup. ss.57-64.

Dahlborg, Elisabeth (2022) Att analysera berättelser (narrativer). I: Friberg, Febe (red.) *Dags för uppsats: vägledning för litteraturbaserade examensarbeten*. Lund: Studentlitteratur. ss. 221-235.

Dyches, Tina Taylor, Prater Mary Anne, Leininger Melissa (2009) Juvenile Literature and the Portrayal of Developmental Disabilities. *Education and Training in Developmental Disabilities Special Conference Issue Best Practices for Practitioners*. 44(3), 304-317. (Hämtad: 2024-04-10).

Eldén, Sara (2021) *Forskningsetik: vägval i samhällsvetenskapliga studier*. Lund: Studentlitteratur.

Erlandsson, Soly, Lundin, Linda & Punzi, Elisabeth (2016) A discursive analysis concerning information on 'ADHD' presented to parents by the National Institute of Mental Health (USA). *International Journal of Qualitative Studies on Health & Well-Being*. 11(0), 1-12. (Hämtad: 2024-04-09).

Freedman, Justin E. (2016) An analysis of the discourses on attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) in US special education textbooks, with implications for inclusive education, *International Journal of Inclusive Education*, 20(1), 32-51. (Hämtad: 2024-04-09).

Gillberg, Christopher (2011). *Ett barn i varje klass om ADHD och DAMP*. Johanneshov: TPB.

Johansson, Anna (2008) *Narrativ teori och metod: med livsberättelsen i fokus*. Lund: Studentlitteratur.

Jönson, Håkan (2010) *Sociala problem som perspektiv. En ansats för forskning och socialt arbete*. Malmö: Liber.

Kadesjö, Björn (2008). *Barn med koncentrationssvårigheter*. Tredje uppl. Stockholm: Liber

Karlsson, Lis Bodil (2008) En narrativ och jagteoretisk analys av fallet Emma och hennes inre röster med koppling till psykosproblematik. I: Lilja John, Larsson, Sam & Sjöblom, Yvonne (red.) *Narrativa metoder i socialt arbete*. Första uppl. Lund: Studentlitteratur. ss.399-439.

Karlsson, Patrik & Lundström, Tommy (2021) ADHD and social work with children and adolescents. *European Journal of Social Work*, 24(1), 1-14. (Hämtad: 2024-04-10).

Kåreland, Lena (2013). *Barnboken i samhället*. Andra uppl. Lund: Studentlitteratur.

Kåreland, Lena (2015). *Skönlitteratur för barn och unga: historik, genrer, termer, analyser*. Första uppl. Lund: Studentlitteratur.

Liebert, Mary Ann (2007) Commentary with a Historical Perspective by a Child Psychiatrist: When "ADHD" Was the "Brain-Damaged Child". *Journal of child and adolescent psychopharmacology*, 17(3), 279-283. (Hämtad: 2024-04-30).

Ljungberg, Tomas (2021). *AD/HD i nytt ljus: 13 år senare - var står vi idag?*. Jönåker: Exiris Förlag och Konsult AB.

Mead, George Herbert (1995). *Medvetandet, jaget och samhället: från socialbehavioristisk ståndpunkt*. Lund: Argos.

MINI-D 5 diagnostiska kriterier enligt DSM-5. (2020). Malmö: MTM.

Prater, Mary Anne., Johnstun, Marissa, & Munk, Jo Ann. (2005) From Spaceman to The ADDED Touch: Using juvenile literature to teach about Attention Deficit Hyperactivity Disorder. *TEACHING Exceptional Children Plus*, 1(4), 1-11. (Hämtad: 2024-04-10).

Redmalm, David (2011). Johan Asplund: Mellan fråga och svar. I: Lindblom, Jonas & Stier, Jonas (red.) *Det socialpsykologiska perspektivet*. Första uppl. Lund: Studentlitteratur. ss.73-105.

Reinstein, P. Gila. (1983) Aesop and Grimm: contrast in ethical codes and contemporary values. *Children's Literature in Education* (14), 44–53. (Hämtad: 2024-05-07).

Riessman, Catherine Kohler (2008) *Narrative methods for the human sciences*. London: SAGE.

Socialstyrelsen (2023) *Diagnostik och läkemedelsbehandling vid adhd: Förekomst, trend och könsskillnader*. Stockholm: Socialstyrelsen. (Hämtad: 2024-04-07).

Socialstyrelsen (2022) *Kortfattat om adhd hos barn och ungdomar*. Stockholm: Socialstyrelsen. (Hämtad: 2024-04-17).

Thunman, Elin & Persson, Marcus (2011). George Herbert Mead och motståndet. I: Lindblom, Jonas & Stier, Jonas (red.) *Det socialpsykologiska perspektivet*. Första uppl. Lund: Studentlitteratur. ss.47-73.

Tucker, Nicholas (2006). *Depressive Stories for Children*. I: *Children's Literature in Education* 37(3), 199-210. doi:10.1007/s10583-006-9011-7 (Hämtad: 2024-05-10).

8.3 Empiriskt material

Carlsson, Anna (2018) *Wally kan inte vänta*. Skogås: ADHDHjärtat.

Ingard, Cecilia (2016) *Sanna har en väldigt busig storebror*. Johanneshov: MTM.

Lundh, Lotta, Melander, Nils (2021) *Kajsas kluriga kaos*. Växjö: Funkibator förlag.

Otterhäll, Therese (2018) *Lucas blir arg*. Bollnäs: Bokförlaget K&R AB.

Polleryd, Kicki (2006) *Rut och Randi*. Kristinehamn: Norlén & Slottner.

Ringbom, Josefin (2018) *Morfarn som aldrig blev stor eller: Min morfar har ADHD*.
Halmstad: Funkibator förlag.

9. Bilagor

9.1 Analysfrågor

Problemkomponent	Frågor
Karaktär	Vilka egenskaper beskrivs karaktären med? Vilka påståenden kopplas till ADHD eller karaktären med ADHD? Är egenskaperna och påståendena positiva eller negativa? Vad för slags problem presenteras i berättelsen? Var lokaliseras det? På vilket sätt skildras det som ett problem?
Orsak	Vad/vem anges som problemens orsaker? Hur beskrivs de? Hänger orsaksförklaringarna ihop?
Konsekvens	Hur skildras följder såsom skador eller hot? Vad säger berättelsen om problemets omfattning? Litet eller stort?
Lösning	Hur löses problemen i berättelsen? Vem löser dem? Finns det vändpunkter eller framtidsprognoser i berättelsen?
Illustration	Används metaforer eller ikoner i problembeskrivningarna? Hur ser det ut? Vilka objekt, beteenden och utseenden används för att förtydliga eller framföra problem?